

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכַת מַחְשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק ב

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

	תעודה א
חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה ב
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ג
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ד
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ח-1988	תעודה ז
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ח
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ט
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה יא
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יב
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יג
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יד
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה טו
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טז-יז
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה יח
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יט
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה כ
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כא-כב
מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כג
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כד
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כה
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כו
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כז
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כח
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כט
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה ל
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה לא
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-135/136 לספ'). צד ימין: ארבעת (?) המינים והכתובת "לחרות ירושלם". צד שמאל: תיאור סכימטי של חזית המקדש והשם "שמעון".

מקור: Classical Numismatic Group, Inc. <http://www.cngcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליניר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאתיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים

יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הֶקִּיצָה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה

עוזי ליבנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל

רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון

גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים

ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסותור

אלכסנדר מלמד
 מערכות המסותור בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסותור
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה

יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- 579 אברהם (אבי) ששון
הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- 603 זאב ספראי
כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצונים
- 729 דבורה דימנט
רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- 757 כנה ורמן
אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- 799 נועם מזרחי
'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
העברית בימי הבית השני
- 855 יונתן אדלר
מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
מחקר חדש
- 873 אשבל רצון
גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
 915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
 925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
 למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
 957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
 975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
 המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
 993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
 1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
 היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
 1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
 1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
 1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
 'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
 1137 'פְּדָבֵר הָאֱמוּר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

'שירה מגויסת' למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה העברית בימי הבית השני

נועם מזרחי

א. מבוא

השירה העברית שנכתבה בימי הבית השני נודעת לנו ממקורות שונים. בחלקה היא נתונה כבר באגפיו המאוחרים של המקרא, בחלקה היא מסורה לנו בלשונות תרגום בספרים החיצוניים ובספרות הקרובה להם, ובחלקה נחשפה בזכות גילויין של מגילות מדבר יהודה. הישגים גדולים הושגו בהבנת עולמה של השירה הליטורגית והתפילה,¹ אך עדיין אנחנו לוקים בהבנת הפואטיקה התיאורית וההיסטורית של כמה וכמה מגופי השירה המרכזיים בני התקופה, וכן חומקת מאיתנו ידיעת השירה בתחום החול, שנקודת הכובד שלה אינה מצויה דווקא בעבודת האל או בהגות על החוקיות הנסתרת של העולם. אומנם שירה כזאת מתועדת אך מעט בקורפוסים שהגיעו לידינו, אבל בעצם קיומה אין להטיל ספק. מערכת ספרותית רחבת ממדים, שקיימה מנעד סוגות פיוטיות וסוגי משנה בשירה שאפשר לכנותה (באופן אנכרוניסטי) 'דתית', אי אפשר שלא התמודדה בדרכים מדרכים שונות גם עם היבטי חיים אחרים. ברם שירה כזאת, כיוון שנוצרה בהקשרים שהיו לעיתים בלתי ממסדיים, לא תמיד הועלתה

* נוסח מוקדם של מחקר זה הוצג בסימפוזיון החוג למקרא באוניברסיטה העברית בירושלים (במאי 2018), ואני מודה למשתתפים וגם לקוראים עלומי השם מטעם המערכת על הערותיהם המועילות. פרופ' בצלאל ברי-כוכבא ניאות בטובו לקרוא טיוטה של המאמר, ואני אסיר תודה לו על הדו-שיח המפרה בינינו, שהשפיע על הבנתי כללים ופרטים גם יחד.

1 יש להזכיר בייחוד את עבודתה החלוצית של בלהה ניצן, תפילת קומראן ושירתה. עוד בולטות בתחום זו עבודותיהן של אסתר חזון ואיילין שולר. ראו למשל, E. G. Chazon, 'Prayers from Qumran and their Historical Implications', *Dead Sea Discoveries* 1.3 (1994), pp. 265–284; E. M. Schuller, 'Some Reflections on the Function and Use of Poetical Texts among the Dead Sea Scrolls', E. G. Chazon (ed.), *Liturgical Perspectives: Prayer and Poetry in Light of the Dead Sea Scrolls* [STDJ 48], Leiden 2003, pp. 173–189

על הכתב; ואם נכתבה – לא תמיד נמסרה, ואם נמסרה – לא תמיד השתמרה. אם היא נגלית לעינינו, הרי זה לעיתים בצורה מקוטעת, כששרידיה משולבים בשימוש משני בקומפוזיציות מאוחרות יותר.² לא נוכל לזהותה בלא להשתמש באזמל האנליזה הביקורתית, המפריד בין שכבות טקסטואליות וספרותיות שנתגבבו זו על זו במאספים הספרותיים שהתגלגלו אלינו (לעיתים קרובות בצורת קרעים בלים בלבד); ולא נוכל להבינה אם לא ננסה לשבצם במפה ספרותית-היסטורית רחבה יותר, בלי להתעלם מן המרחבים הרבים מדי שעדיין הם בבחינת ארץ לא נודעת. העיון המוצע בזה מתמקד במקרה שבו, לדעתי, קטעי שירה 'חילונית' מסוגים המוכרים אך מעט מבצבצים מתוך מכלול רחב יותר הכולל בעיקר תפילות שנתונות בחיבור בעל אופי אסקטולוגי ואף אפוקליפטי, הלוא הוא החיבור הכיתתי הידוע בשם 'מלחמת בני אור ובני חושך' (להלן: מגילת המלחמה).³ קריאת קטעי השירה הללו בתור חלק בלתי נפרד מן התפילות שהם משוקעים בהן, כמקובל במחקר, מעוררת לטעמי קשיים מקשיים שונים. באמת כבר היו חוקרים שחשו לפי דרכם שיש בקטעים הללו משום חריגה משונה מהקשרם הנוכחי, ולמרות זאת לא ביררו את החידה הרוחשת מתחת לפני השטח של הטקסט כנתינתו, וממילא לא בדקו את משמעויותיה הרחבות. עם זאת, בכואנו לחלץ את קטעי השירה מהקשרם המשני, ראוי שנזכור כי מבחינה מתודולוגית מקופל בכל מהלך מסוג זה ספק בעצם היתכנותו. רק שרידים מעטים של שירה 'חילונית' התגלגלו לידינו; במעט הזה קל לטעות, ועל יסודו – קשה לבנות. אך אין לדיין אלא מה שענינו רואות.

ב. רקע

מגילת המלחמה (1QM) היא אחת משבע המגילות הראשונות, שהתגלו במה שכונה לימים מערה מס' 1 ליד חורבת קומראן, והיא אחת משלוש המגילות שרכש פרופ' אלעזר ליפא סוקניק עבור האוניברסיטה העברית, לצד מגילת ההודיות (1QH^a)

2 תופעה דומה מתגלה, כידוע, בשירה העברית שנכתבה בתקופה הביזנטית: בעוד שירת הקודש מתועדת בעושר רב בפיוט לסוגיו השונים, שירת חול לא שרדה אלא בצייטוטים קצרים ולעיתים אף קטועים בספרות התלמודית. ראו בייחוד א' מירסקי, 'השירה בתקופת התלמוד', הפיוט, ירושלים תשנ"א, עמ' 57-76 (התפרסם במקור בשנת תשכ"ז).

3 ניצן הקדישה לשירה במגילת המלחמה פרק מיוחד שכותרתו 'שירה אסקטולוגית' (תפילת קומראן ושירתה, עמ' 145-164), ואולם היא לא דנה בו בקטעים העומדים במוקד המחקר הנוכחי. ראו גם לאחרונה A. R. Krause, 'Performing the Eschaton: Apotropaic Performance in the Liturgy of the War Scroll', *Revue de Qumran* 30.1 [111] (2018), pp. 27-46

ומגילת ישעיה הקטועה (IQIsa^b).⁴ המגילה מתארת את סבביה של מלחמה שתהיה באחרית הימים בין בני אור לבני חושך. לצד בני האור נזכרים לעיתים כוחות עליונים בשם 'אלים', ובקרב בני החושך נמנים לעיתים אויבים ספציפיים כגון 'הכתיים' וגם כוחות רשע קוסמיים כגון 'גורל בליעל'. מבחינה תמטית וצורנית כאחד כוללת מגילת המלחמה חומר ספרותי משלושה סוגים עיקריים: תיאורים טקטיים של מערכי קרב וכלי נשק, נאומים ארוכים בפרוזה המושמים בדרך כלל כפי כוהנים, ותפילות פיוטיות הנישאות בנקודות שונות לאורך תקופת המלחמה.

חוקרי מגילת המלחמה נטשו בהדרגה את עמדת המהדיר הראשון, יגאל ידין, שסבר שמדובר בחיבור אחיד מבחינה ספרותית.⁵ יאן פן-דר-פלוך וחיים רבין הדגישו בדרכים שונות, את הגיוון הספרותי הפנימי של מגילת המלחמה וכן כפילויות וסתירות שמצאו בחיבור.⁶ כיוון המחקר הביקורתי שהסתמן בעבודותיהם הפך בהדרגה לדרך המלך, ותרמו לו חוקרים כגון פיליפ דיוויס וז'אן דוהיים, שפיתחו תאוריות שונות על תולדות התהוותה של מגילת המלחמה.⁷ גורם שהמריץ ובד בכך סיבך כיוון מחשבה זה היה פרסומם של קטעי מגילות ממערה 4 שנראו כעותקים נוספים של מגילת המלחמה – תחילה בידי קלאוס הונצינגר ולאחר מכן בידי מוריס באייה, מרטין אבג וז'אן דוהיים.⁸ הקטעים נבדלים לעיתים ביותר מן הנוסח הידוע ממערה 1, ובהדרגה התגבשה ההכרה שהם מעידים כי אין מדובר בחיבור אחיד אלא בספרות מגוונת, שזכתה לגיבושים טקסטואליים שונים סביב מוקדים תמטיים אחדים. דעה זו הובעה בייחוד בעבודת הדוקטור של רוני ישי.⁹ כנגד זאת, מהדרות

4 תעתיק המגילות ותצלומיהן התפרסמו אצל סוקניק, אוצר המגילות.

5 ידין, מגילת המלחמה.

6 J. van der Ploeg, *Le rouleau de la guerre* [STDJ 2], Leiden 1959
הספרותי של מגילת מלחמת בני אור ובני חושך, מחקרים במגילות הגנוזות: ספר זכרון לאליעזר ליפא סוקניק ז"ל, בעריכת יגאל ידין וחיים רבין, ירושלים תשכ"א, עמ' 31-47.

7 דיוויס, מגילת המלחמה; J. Duhaime, *The War Texts: IQM and Related Manuscripts* [Companion to the Qumran Scrolls 6], London 2004

8 C.-H. Hunzinger, 'Fragmente einer älteren Fassung des Boches Milhamā aus Höhle 4 von Qumran', *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 69.1-4 (1957), pp.

M. G. Abegg, 'The War Scroll from Qumran Caves 1 and 4; מערה 4; באייה, עמ' 131-151
4: A Critical Edition', PhD dissertation, Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion, Cincinnati OH 1992; J. Duhaime, 'War Scroll', J. H. Charlesworth (ed.), *The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic and Greek Texts with English Translation*, vol. 2: *Damascus Document, War Scroll and Related Documents*, Tübingen 1994, pp. 80-197

9 ישי, ספרות המלחמה; השונונון, מסורות המלחמה.

של אלישע קימרון מושתתת על ההנחה החלופית, שהמגילות הללו מעידות על נוסח אחד ויציב למדי של חיבור יחיד ורצוף, וכך עוררה מחדש את השאלה בדבר היחס הטקסטואלי והספרותי בין עדי הנוסח של מגילת המלחמה.¹⁰ כפי שכבר הוכר, מגילת המלחמה היא יצירה בעלת אופי אנתולוגי או קומפילטורי גלוי לעין.¹¹ על כן יש מקום לצפות שבעיית הרכבה הספרותי תובהר בעזרת בדיקה מדוקדקת של רכיביה הספרותיים לגופם. אני מבקש אפוא להרחיב את נקודת המוצא המתודולוגית לדיון ולהוסיף על ההשוואה בין המקרו-סטרוקטורות המשתקפות בנוסחים הנתונים בידנו את הניתוח הספרותי-ההיסטורי של מיקרו-סטרוקטורות, כלומר יחידות ספרותיות ספציפיות המועתקות בנוסחים אלה. כאן תעמוד במרכז הדיון פסקה שירית, הנכפלת בדפים יב ו-יט, שכבר ראשוני החוקרים ראו בה סימן מובהק לאופייה המורכב של מגילת המלחמה. תחילה יוצגו עדויות הנוסח (סעיף ג והנספח), ולאחר מכן ייסקרו התחנות העיקריות בתולדות המחקר בסוגיה (סעיף ד). עיקר דבריי יוקדש לניתוח ספרותי של החומר גופו על השלכותיו ההיסטוריות (סעיפים ה-ו) והמסקנות העולות ממנו (סעיף ז).

ג. נוסח השירים

לפסקה השירית שתידון כאן שלושה העתקים בשני כתבי-יד שסימניהם 1QM (כולל קטעים קטנים שפורסמו בסימן 1Q33) ו-4QM^b (או 4Q492). לפי בחנים פלאוגרפיים הועתקו שני כתבי-היד כפי הנראה כמעט באותה תקופה: במחצית השנייה של המאה הראשונה לפנה"ס, הווה אומר בתקופה ההרודיאנית.¹² עד הנוסח השלם ביותר של הפסקה השירית הנדונה כאן הוא דף יב של המגילה 1QM.¹³ שורותיו הראשונות כוללות טקסט השייך בעליל לסוגת התפילה, אבל הקטע הנדון מופרד מסביבתו באמצעי לבלרי: הסופר הבדיל בינו ובין הטקסט הקודם בשורות 1-5 בהותירו שורה ריקה ביניהם (שורה 6), ואת חתימת הקטע (בשורה 16) סימן שוב בהותרת שארית השורה ריקה. השורה שלאחר מכן (שורה

10 קימרון, החיבורים העבריים, א, עמ' 109-136; ולעומתו ר' ישי, 'לבעיית שחזור הנוסח של מגילת המלחמה (שילוב כתבי היד 4Q491 ו-4Q493)', מגילות יא-יב (תשע"ד-תשע"ה), עמ' 41-64.

11 לסיכום מפורט של מסכת הראיות ושל מלוא קשת הדעות שהושמעו בעניין זה – שרק חלקן צוין לעיל – ראו ב' שולץ, 'מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: הצד הספרותי', מגילות קומראן: מבואות ומחקרים, א-ב, בעריכת מ' קיסטר, ירושלים תשס"ט, כרך א, עמ' 321-340.

12 תעתיקי הקטעים הרלוונטיים הובאו בנספח (להלן, עמ' 850-851).

13 סוקניק, אוצר המגילות, לוח 27. תצלום דיגיטלי: <http://dss.collections.imj.org.il/war>

17) מקוטעת מאוד, וקשה לדעת אם הטקסט בה שייך לסוגת התפילה או שמא לסיפור המסגרת על התנהלות המלחמה. ברם די במה ששרד כדי לראות שהמשך זה שונה מן הטקסט הבא לאחר הקטע בשני עדי הנוסח האחרים.

העד השני הוא שריד מתוך דף נוסף של המגילה IQM, שאליו מצטרפים מימין ומשמאל עוד שלושה קטעים קטנים שפורסמו תחילה בנפרד: קטע שפרסם סוקניק בסימן מס' 2,¹⁴ ויוזף מיליק פרסם בסימן IQ33 שני קטעים קטנים נוספים שנעלמו מעיני הברווים (שגילו את המגילות הראשונות) והתגלו לאחר מכן בידי ארכאולוגים במערה מס' 1.¹⁵ שאלת יחסו של דף זה לעיקר המגילה אינה מוסכמת במחקר. בניגוד לכל שאר דפיה הדה מיוצג בקטעים המנותקים מגוף המגילה; אין זיקה ברורה בתוכן בינו לכין דף יח, ואף יש הסבורים שנכתב בידי סופר אחר. עם זאת, שיקולים מתחום השחזור החומרי מלמדים שהוא נגלל בהמשך ישיר לדף יח, ולכן הוא מכונה 'דף יט' (במהדרת קימרון: 'דף כ'). לענייננו אין צורך להכריע בשאלה החומרית של שייכותו המקורית של דף יט למגילה IQM. עדותו הטקסטואלית צריכה להישקל בכל מקרה, הן לעצמה הן בזיקתה לשאר עדי הנוסח. הקטע הרלוונטי לענייננו התחיל כפי הנראה בתחתית הדף הקודם לו. הקטע נחתם, בדומה למצוי בדף יב, בהותרת שארית השורה ריקה. אך בניגוד לדף יב, בהמשך הדברים בדף יט עובר הטקסט מציטוט התפילות בחזרה למסגרת הסיפורית (שורה 7). השוואת שני הדפים מגלה כי מילים, צירופים ואף טורי שיר שלמים המתועדים בדף יב חסרים בדף יט (ראו בפירוט להלן).

המקור השלישי הוא כתיבד ממערה 4, שסימנו הרשמי הוא 4Q492 או 4QM^b, פרגמנט 1 (להלן: כ"י ב).¹⁶ הקטע נשמר במצב רע למדי, וכיוון שלא נותרו בו

14 סוקניק, שם, לוח 34 (עיקר הדף), 47 (הקטעים הקטנים); קטע 2 זוהה נכונה רק לאחר הרפסת הלוחות, אך שולב במקומו בתעתיק של לוח 34; ראו הערת המהדיר שם, עמ' 31.

15 ולוח XXXI. תצלומם היחיד הוא PAM 40.531 (אפריל 1953): <https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/image/B-278267>

16 באייה, מערה 4, עמ' 45-49 ולוח VII. השו ונונן, מסורות המלחמה, עמ' 100-116. התצלום המוקדם ביותר הוא PAM 41.431 (ינואר 1955): <https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/image/B-298786>. בתצלומים מאוחרים יותר רואים אותיות נוספות שכנראה נחשפו עם יישורם של שוליים שהיו מקופלים (כך בייחוד בשורה 4), כגון בתצלום PAM 44.018 (מתאריך בלתי ידוע בין מרס 1961 לאוגוסט 1963): <https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/image/B-285358>. התצלום החדש ביותר המצוי בספרייה המקוונת של מגילות מדבר יהודה ע"ש ליאון לוי הוא B-295678 (אפריל 2012): <https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/image/B-295678>

שוליים, אף לא באחד מצדדיו, אין לדעת מה מקומו המדויק בדף.¹⁷ אך למרות קיטועו הרב, במקומות שאפשר להשוות בהם בין כ"י ב ובין שני דפיה של המגילה IQM, מצטרף כ"י ב בעקיבות לעדותו של דף יט כנגד דף יב.

ד. סקירת המחקר

כפי שכבר צוין לעיל, הממצאים הבסיסיים העולים מן המגילה IQM היו גלויים לעיני החוקרים הראשונים, שמנו את ההבדלים בין שני הדפים, אבל לא עמדו על חידת קיומם.¹⁸ המחקר בפסקה השירית התקדם מאז בשני כיוונים עיקריים: תיחום היחידות הספרותיות הכלולות בה מצד אחד, וניתוח חילופי הגרסאות מצד אחר. בנושא התיחום חשו החוקרים משלב מוקדם כי הטקסט שסופר המגילה IQM סימן בדף יב כפסקה שלמה כולל למעשה יותר מיחידה ספרותית אחת. למשל, דיוויס הפריד בה בין שני מזמורים. לשיטתו, המזמור הראשון כלול בשורות 7-10א (החל ב'ואתה אל' ועד 'לכול צאצאיה'), ועיקרו תיאור הצטרפותו של צבא המלאכים לצבא בני האדם המייצגים את כוחות הטוב והצדק. המזמור השני כלול בשורות 10ב-16א (החל ב'קומה גבור' ועד 'למלוך עולמים'), והוא קורא לאל לקום להילחם, ומנסח את דבריו במושגים לאומיים מובהקים. כיוון שאותם מזמורים חוזרים בסדר זה בדיוק בדף יט, הציע דיוויס שהם צוטטו כמכלול מתוך אסופת מזמורים (psalter) עצמאית.¹⁹ אסתר וחנן אשל הוסיפו וחילקו את מה שדיוויס ראה בו מזמור שני לשני חלקים. לדעתם, במילים 'ציון שמחי מאדה' (יב, 13ב) נפתח מזמור בשבח ירושלים שהוא בגדר יחידה ספרותית עצמאית, שאומנם אין לדעת אם היא כיתתית במקורה אם לאו, אבל מכל מקום היא משתלבת היטב במגמתה הכללית של מגילת המלחמה לכוון מחדש את שליטת בני האור בירושלים.²⁰ גם רוני ישי זיהתה שלוש יחידות

17 באייה הניח שהמילים ששררו מצד ימין הן ראשי השורות, אך אם משלימים אותן לפי הטקסט המקביל, אורך השורות אינו אחיד. ישי שיערה כי הקטע שרד מאמצע הדף ובראשו חסרות כשתי מילים בראש כל שורה, אך ניסיון לשחזר את הטקסט בהתאם לשיקוליה אינו עולה יפה מבחינת מיקום התיבות. לצורך נוחות הדיון אני מקבל את הנחת באייה בתעתיק המוצג כאן (כפי שעשו אחרים), אף על פי שאינני משוכנע שהיא מחויבת המציאות.

18 ראו בייחוד הטבלה המשווה שהתקין ידן, מגילת המלחמה, עמ' 363-364. עמדתו הכללית ניכרת בדברים שהקדים לטבלה: 'בדרך כלל אפשר לציין שנוסח דף [19] (שנכתב בידי אותו הסופר, ואינו נוסח אחר של המגילה) מהוקצע יותר: הוא משמיט את החרוזים המכבידים על המשקל או המיותרים מבחינת התוכן (חזרות)'. אם כן, לדעת ידן דף יט משקף נוסח משני ומעובד – ממש הפך הדעה שהתגבשה בהמשך המחקר.

19 דיוויס, מגילת המלחמה, עמ' 82, 92, 102-104.

20 אשל ואשל, מהדרות.

ספרותיות בַּפְּסָקָה, אם כי תיחמה אותן בדרך שונה במקצת (יב 7-13א; 13ב-15א; 15ב-16).²¹ היא התלבטה אם לראות בהן שלושה בתים של מזמור אחד או שלושה מזמורים שונים, אבל מכל מקום קיבלה שהן מצטרפות לתפילה אחת ארוכה.²² בנושא הנוסח התגבשה במחקר הסכמה כי נוסחו הקצר יותר של דף יט (וכ"י ב הקרוב אליו) נראה עתיק ומקורי יותר מנוסחו הארוך של דף יב, וגרסתו של זה האחרון – מְשֻׁנוּת. על כך העמידו בייחוד בני הזוג אשל. בריאן שולץ הגיע למסקנה דומה לפי דרכו, מתוך בחינה של מידת ההתאמה בין התפילה להקשרים הצבאיים ששובצה בהם, דהיינו לפני הקרב, במהלך הלחימה, או לאחר השגת הניצחון.²³ ישי הוסיפה על תיאור היחס בין נוסחי הדפים את הטענה שגרסתו של דף יב משקפות עיבוד תאולוגי. חנה ונונן שיערה כי כ"י ב משקף שלב ביניים, מעין טיוטה המבוססת על הנוסח הקצר של דף יט, אך באמצעות הכנסת רווחים בנקודות מפתח היא מכינה את הקרקע להרחבות הטקסטואליות המאפיינות את הנוסח הארוך של דף יב.²⁴ יוצאת דופן היא עמדתו של ג'ון ז'וראן וי, הסבור כי דפים טו-יט משקפים עיבוד של חומרים קדומים יותר הנתונים בדפים י-יד, ולשיטתו גרסת דף יט היא פרי קיצור ושינוי (חסר מגמה ברורה) של התפילה שגרסתה העתיקה והמקורית יותר נתונה בגרסת דף יב.²⁵

- 21 נקודת המוצא לניתוחה היא הצגת הטקסט בכ"י ב, כמבואר להלן.
- 22 ישי, ספרות המלחמה, עמ' 193-221 (פרק 2). השוו ישי, תפילות (במאמר זה רואה ישי בכל הפסקה השירית תפילה אחת, שהיא מכנה בעקבות ידין 'תפילת מועד המלחמה'); ונונן, מסורות המלחמה, עמ' 103, 105-114. לשיטת ישי, למרות העיבוד התאולוגי הניכר לדעתה בגרסאות דף יב, נוסח התפילה הזאת – וכן תפילות אחרות – יציב למדי, והוא מלמד כי התפילות היו יחידות ספרותיות מגובשות עוד קודם ששולבו במגילת המלחמה, בניגוד למרכיבים ספרותיים אחרים של החיבור. כנגד זאת, במאמר מאוחר יותר קבעה שאין זו תפילה אחת אלא 'שלושה מזמורי תפילה נפרדים, שכל אחד מהם עשוי לעמוד כמזמור עצמאי' (ישי, טור יט, עמ' 184). כך או כך, לדעת ישי סוגו הספרותי של הטקסט הוא תפילה. מאמריה של ישי הם הדיון האחרון וגם המפורט ביותר בסוגיה, ועל כן ראויים דבריה ופירושיה לכתובים לתשומת לב מיוחדת. כפי שיתברר בהמשך, אני חולק על כמה וכמה מהם, אך דווקא משום כך ראוי להטעים כאן כי טיפולה הכולל בטקסטים הנדונים קידם ביותר את המחקר, וממילא אף העיון המוצע כאן נבנה על תובנותיה המבוססות.
- 23 B. Schultz, *Conquering the World: The War Scroll (1QM) Reconsidered* [STDJ 23 76], Leiden 2009, pp. 277-283.
- 24 ונונן, מסורות המלחמה, עמ' 116.
- 25 וי, דגם, בייחוד עמ' 266-268. לדעתי, התזה הכללית של המחבר אינה נתמכת בניחוח הגרסאות לפרטיהן, ובדרך כלל אין הוא יורד לעומק הבעיות הפילולוגיות שהן מעוררות (ראו למשל להלן, עמ' 839, הערה 107).

סקירה זו מבליטה כיצד חוקרים קודמים הכירו בהדרגה בחלוקתה הפנימית של הפסקה הנדונה, ואגב כך השיגו תובנות חשובות לגבי מאפייניו הספרותיים והסגנוניים של הטקסט.²⁶ עם זאת, פרשני הטקסט עד כה אחזו בהנחת היסוד – המעוגנת במראה הפסקה כהעקתותיה בשני דפי המגילה 1QM – כי מדובר בשיר(ים) הממלא(ים) תפקיד של תפילה, וברוך כלל אף הניחו כי השירים מעוגנים מיסודם במגילת המלחמה. בשתי נקודות אלו נפרדת דעתי מן המקובל במחקר, כי אני סבור שאחדות הפסקה ואף אופייה הליטורגי כפויים עליה מבחוחן ואינם מתחייבים מתוכה. הניתוח המובא להלן חב כמובן הרבה לפירושי קודמי, ובייחוד לזיהוי הרמיזות המקראיות המשוקעות בטקסט ולניתוח חילופי הגרסאות בין הנוסחים השונים. בכל זאת אני בא להציע מבט חדש על הטקסט, וחידושו המרכזי הוא לאו דווקא בפרטים (שאומנם גם בהם טמונים חידושים פה ושם), אלא ביישום השיטתי של פרשנות ביקורתית, שמכוחה מתפרשים בדרך אחרת גם נתונים שנודעו זה מכבר.

ה. הפרדת השירים

כיוון שדף יב הוא השלם מכל שלושת הנוסחים, נוח להשעין את הדיון על עדותו הטקסטואלית, לפחות בשלב הראשון של הניתוח. אומנם בכתב־יד זה כתובה הפסקה ברצף אחד, אבל כל הקורא בה בעיון אינו יכול שלא לשים לב שיש בה מעברים חדים מבחינת זהות הנמען שהדובר פונה אליו. כך מסתמנים בתוך הפסקה ארבעה חלקי משנה (ולא שניים או שלושה בלבד), ומבט מעמיק יותר חושף הבדלים נוספים בין חלקים אלה מבחינת התמטיקה שלהם ואופקם ההגותי.²⁷

26 מלבד המחקרים הנזכרים עמד לנגד עיניי גם מחקר, שלא פורסם, מאת משה ברנשטיין על השירה במגילת המלחמה בהדגמה על קטעי שירה מדף י ומדף יב ומקבילותיו בדף יט (הנוסח שברשותי הוא מיוני 2015). הוא דן בחלוקת הטקסטים לטורי שיר וביזיקותיהם לספרות המקרא, ובוחר את היחס בין עיצובם השירי לדגמים סגנוניים של שירת המקרא, בייחוד תקבולת הצלעות. אני מודה לפרופ' ברנשטיין על הגישה שהעניק לי לחומר זה.

27 יש להדגיש כי החלוקה דלהלן מבוססת על שילוב שיקולים שונים (מבנה השיח, תמטיקה, עולם רעיוני), ובהמשך עוד יצטרפו להם שיקולים נוספים (סימון הפסקאות בידי סופרי המגילות, פרזודיה). מבחינה מתודולוגית, הצטרפות השיקולים זה לזה היא המתירה להתקדם לצעד הבא בניתוח הביקורתי ולזהות ברצף הטקסטואלי הנתון מקורות שונים. כמובן, יש להיזהר מפני הפעלת ניתוח ביקורתי על סמך שיקול יחיד או רמזים בודדים. כך למשל יש קרבה רבה בתמטיקה ואף בעיצוב הרטורי בין הפסקה השירית הנדונה כאן ובין תפילה על ישועת ישראל הנתונה בספר בן סירא (לו [לג], 1-22), שעוד תידון להלן ביתר פירוט (אני מודה ל"ר רוני גולדשטיין, שהעמידני על הדמיון בין תפילה זו לפסקה השירית במגילת המלחמה). מצד המוטיבים הנארגים בה מקבילה תפילה זו למצוי רוב יחידות השיר המזוהות כאן (כגון שבח האל כגיבור מלחמה, מילוי ירושלים בכבודו והודאת

1. שורות 7-10א: הדובר פונה לאל בגוף שני ומעלה על נס את שכינתו ואת נוכחות המלאכים בקרב העדה שהדובר מזדהה עמה ('ועדת קדושיכה בתוכנו לעזר עולמי[ם] ... ומלך הכבוד אתנו'). שיתוף הפעולה בין העולם של מעלה לעולם של מטה לובש צורה צבאית ('צבא מלאכים בפקודינו, וגבור המלחמה) בעדתנו, וצבא רוחיו עם צעדינו'), ותכליתו מנוסחת במושגיה של תורת גמול אסכטולוגית: 'להשקות משפט לכול צאצאיה' של הארץ.

2. שורות 10ב-13א: הדובר פונה לדמות המכונה בשם 'גבור', ומזרז אותו לנצח את אויביו, לאסוף את שללו, ולפזרו בכל הארץ ובייחוד בארמונותיו. כאשר קוראים חלק זה בהמשך לקודמו מתבקש לזהות את דמות הגיבור באל (שאכן מכונה בפסקה הראשונה בתואר 'גבור מלחמה'). ואולם אם קוראים את החלק בפני עצמו, אין למצוא בו זיהוי מפורש מעין זה. יתר על כן, בפסקה הראשונה הניצחון הוא עניין לעתיד לבוא, ואילו בפסקה השנייה נראה שהוא כבר הושג; מוקד העניין בה הוא בניצול תוצאותיו הכלכליות של הניצחון, ולא בעצם השגתו.

3. שורות 13ב-15א: הדובר פונה לעיר ירושלים – ולצידה גם לשאר ערי יהודה – ומעודד אותה לפתוח את שעריה כדי לקלוט את אומות העולם שיבואו להשתעבד לה ולהביא לה את עושרן כמנחה. גם במקרה זה יש במבט ראשון רציפות עניינית בין פסקה זו לקודמתה: הפסקה השנייה הזכירה את השלל הרב שאסף הגיבור מאויביו ואף פירט את תוכנו שפוזר בארמונותיו ('כסף וזהב ואבני חפץ'). על כן נוח לראות בפנייה לירושלים שבפסקה השלישית את המשכו הישיר של תיאור הניצחון: השלל ('חיל גוים') מובא לירושלים, ואומות העולם שנוצחו משתעבדות לה. ברם מבט חודר יותר חושף אי-התאמות בין שתי הפסקאות. לפי הפסקה השנייה פוזר השלל בכל הארץ, ואזוריה השונים נזכרים בלשון רבים כהיכלותיו של הגיבור המנצח ('מלא ארצכה כבוד ... המון מקנה בחלקותיכה, כסף וזהב ואבני חפץ בהיכלותיה'). לעומת זאת, מן הפסקה השלישית עולה תמונה של ריכוז כל עושרם של הגויים במקום אחד, הלוא הוא ירושלים. הדובר אומנם פונה בשולי דבריו ל'ערי יהודה', אבל עיקר דבריו מכוון לירושלים בלבד, ורק היא אמורה לקלוט את 'חיל גוים'. נוסף על כך, הפסקה השנייה מבליטה מאוד את מעמדו ותפקידו של הגיבור בהשגת הניצחון ובחלוקת השלל, אך דמות זו אינה קיימת

הגויים בגדולתו), ומבחינה רטורית גם היא מעוצבת בצורת סדרה של משפטי ציווי. ואולם במקום שאנו מוצאים את הדמיון, שם מצוי גם השוני: תפילת בן סירא מופנית מראשה ועד סופה לנמען אחד ויחיד, הלוא הוא האל, ואין בה שום מעבר דיסקורסיבי מן הסוגים המצויים בפסקה שלפנינו. אף אין בתפילה שום חספוס ענייני או רעיוני מן הטיפוסים האופייניים לפסקה שלפנינו, ועל כן אין היא מספקת אחיזה לניתוח ביקורתי רומה לזה המופעל כאן.

כלל באופקה של הפסקה השלישית, המעמידה במרכז את דמותה המואנשת של העיר ירושלים. זו מצידה אינה נזכרת בפסקה השנייה.

4. שורות 15-16א: הדובר פונה אל קבוצת נשים המכונה 'בנות עמי', וקורא להן להביע את שמחתן בשירה, להתקטט בתכשיטיהן ולהשתתף בשלטונו הנצחי של עם ישראל (מן הסתם על שאר אומות העולם). שוב, על פני השטח יש קשר בין פסקה זו לקודמותיה, אך עיון נוסף מעלה שאין הוא הכרחי. לכאורה ממשיכה הפסקה ('הבענה ונ"א: צרחנה בקול רנה') את הקריאה לירושלים לפתוח בשירי שמחה ('והופיעי ברנות ירושלים'): לאחר שפנה הדובר לעיר המואנשת כולה, עתה הוא פונה אל הנשים שבתוכה, שתפקידן המסורתי הוא להלל את ניצחון הגברים. ואולם המגע המילולי בין הפסקאות מתפורר תחת היד לנוכח העובדה שהטור 'והופיעי ברנות ירושלים' (בשורה 13) מתועד בנוסח דף יב בלבד ונעדר מן הנוסח הקצר יותר של דף יט וכ"י ב. החלק הרביעי גם אינו מזכיר ברמז את שלל המלחמה שתפס מקום כה חשוב בשתי הפסקאות הקודמות. אף אין בו זכר לדמות הגיבור המנצח של הפסקה השנייה, וכנגד זאת הוא מעניק מעמד רם מעלה עד להפתיע לבנות העם, הנקראות להיות שותפות מלאות בשלטון ('ורדינה במלכות [...]).

חלוקה זו של הפסקה לארבע יחידות מיוסדת בעיקרה על ניתוח פנימי של הברלים דיסקורסיביים, תמטיים, סגנוניים ורעיוניים. ברם היא מתאשרת בחלקה מעודתו הטקסטואלית של כ"י ב, הנבדל מן המגילה IQM בנדיבות רבה יותר שגילה הסופר בשימוש ברווחים לשם חלוקת משנה של הפסקה. והנה, הנקודות שבהן הותר רווח כזה (בשורות 5', 7', 8') מתאימות במדויק לנקודות המעבר בין כמה מן היחידות שעמדנו עליהן מתוך הניתוח הספרותי הפנימי.²⁸ אולי מותר לשער כי רווח דומה ניצב בנקודת המעבר בין שני חלקי המשנה הראשונים, שאברה בלקונה שבשורה 2'. אם כן, לפי עדותו של כ"י ב, לא פסקה אחת לפנינו אלא לפחות שלוש, ואולי אף ארבע.

לכאורה משתרשות הפסקאות זו מזו ברצף הגיוני, אבל כפי שכבר ראינו יש ביניהן בקיעים הרומזים להיעדר רציפות מקורית ביניהן. ואכן הן נבדלות זו מזו גם מצד עיצובן הפואטי. העדויות המצטברות מקרבות אל הדעת שלפנינו ארבעה שירים שהיו עצמאיים במקורם, ורק בשלב משני צורפו זה לזה והשתלבו לקומפוזיציה מקיפה יותר, המשרשרת אותם לפי אורכם: מן הארוך לקצר. ודאי הועילה לצירופם של שירים אלה העובדה שמן השיר השני ואילך כל אחד מהם פותח בלשון ציווי. כנגד זאת, השיר הראשון נעדר לשונות ציווי מעין אלה, ומכאן

28 הסופר הפריד את הפנייה לציון ממה שקדם לה בשורה 5', וכן את הפנייה ל'בנות עמי' בשורה 7'; הרווח בשורה 8' מקביל לשורת הרווח שהותר הסופר ברפים יב וי"ט בסוף הפסקה כולה.

ראיה להבדל בינו ובין שאר השירים הכלולים בפסקה.²⁹ במילים אחרות, רציפותן הנוכחית של הפסקאות כחלק מתפילה אחת אינה אלא מעשה עריכה, ומעיקרו של דבר מורכבת התפילה מיחידות ספרותיות נפרדות, שהייתה להן במקורן עמידה עצמאית. לפיכך ראוי לבחון כל שיר לגופו, לעמוד על סגולותיו הספרותיות ועל תוכנו, ולתהות על תולדות התהוותו.

בבואי לרון בטקסטים שיריים אלה אני יוצא מנקודת הנחה כי אין להבין את מלוא טעמם בלא לעמוד על המבנה הפנימי ועל הפרוזודיה הבסיסית שלהם באמצעות חלוקתם לטורי שיר.³⁰ אומנם הגיונה הפנימי של השירה הקדומה לא נשען על חלוקה גרפית לשורות אלא על דופק ריתמי, התלוי מצדו בקיצוב תחבירי (ובמקרים של תקבולת הצלעות גם במערך יחסים סמנטי של יחסי נרדפות או הנגדה). ברם מועיל לייצג פרמטרים אלה בחלוקה גרפית לטורי שיר, שגלום בה כמובן ממד בלתי נמנע של סובייקטיביות פרשנית. גם זיהוי התבניות הריתמיות העיקריות מעוגן במבנים תחביריים מוצקים ובמנייה פשוטה בדרך כלל של מספר המילים המוטעמות בכל טור (מה שמכונה לעיתים, באופן בלתי מדויק, בשם 'משקל הנקישות').³¹ לפיכך אני מציג בניתוחו של כל שיר ושיר לא רק את הערויות הטקסטואליות הגולמיות אלא גם את הטקסטים במהדורה ביקורתית המבוססת על חלוקה לטורי שיר ועל

29 עוד ייתכן ששילוב השירים למכלול עריכתי אחד, הנתפס בהקשרו כתפילה אחת רצופה, הסתייע ברמיון החיצוני לדגם תפילתו של בן סירא (הנוכרת לעיל, עמ' 806-807, הערה 27), שיש בה שילוב דומה של מוטיבים במסגרת רטורית המתאפיינת בשימוש בצורות ציווי. ראו ביתר הרחבה להלן, עמ' 842-843 (סעיף 5.1).

30 אני מעדיף את המונח 'טור' – המקובל בחקר השירה בכלל – על פני המונח 'צלע' המקובל יותר בחקר המקרא, משום שמן המונח 'צלע' כבר משתמע תפקיד מסוים של הטור במסגרת גדולה ממנו; הרי צלעות באות עקרונית בזוגות, ועל כן השימוש במונח 'צלע' מניח שהסגמנט הטקסטואלי חייב להצטרף לסגמנט נוסף כדי להעמיד יחידה שלמה (בדרך כלל: תקבולת). לעיתים קרובות הנחה זו קולעת לתפקוד הטורים בפועל, אבל תחולתה אינה אוניברסלית, כיוון שלעיתים מזומנות נקטים טורים יחידים ולא צמד צלעות. למעשה, זו אסטרטגיה נפוצה מאוד בשירת המקרא לציון נקודות פתיחה, שיא וסיום של יחידות שיר (כפי שידגם גם להלן). משום כך אני מעדיף לשמור את המונח 'צלע' לציון סוג מסוים של טורים, הווה אומר: אלה המצטרפים לתקבולות, ואילו המונח 'טור' כוללני יותר ומציין כל שורת שיר באשר היא.

31 בניתוח פרוזודי מקובל לסמן את המילים המוטעמות בקו מאוזן, לדוגמה: הסימון – – – עומד כנגד טור שיר בעל שלוש מילים מוטעמות. ודוק: מספר ההטעמות אינו זהה בהכרח למניין התיבות. לעיתים קורה שמילה נכתבת בנפרד אך אין היא באה במניין המילים המוטעמות; כך למשל במקרים של מילות שימוש (כגון מילות יחס, חיבור או שליחה), ובייחוד אם הן חדר-הברתיות ומצטרפות למילה צמודה (במעמד פרוקליטי או אנקליטי) ליחידת הטעמה אחת.

ניתוחם הפרוזודי, והיא בעיניי בסיס הכרחי לכל ניתוח של מלאכת הפייטנות הניבטת מבעד לטקסטים.

1. ניתוח ספרותי

1. תפילה לאל

דף יב (שורות 7-10א)	דף יט (שורות 1-2) כ"י ב (שורות 1'-2')
ואתה אל נן בכבוד מלכותה	א [...]
ועדת קדושיכה בתוכנו לעזר עולמינן	ב [...]
ונננו בוז למלכים	ג [...]
לעג וקלס לגבורים	ד לעג וקלס לגבורים
כיא קדוש אדוני	ה כיא קדוש אדירנו
ומלך הכבוד אתנו עם קדושים	ו ומלך הכבוד אתנו
גבורים וצבא מלאכים בפקודינו	ז <
וגבור המלחמה בעדתנו	ח <
וצבא רוחיו עם צעדינו	ט וצבא רוחיו עם צעדינו
ופרשינו כעננים וכעבי טל לכסות ארץ	י ופרשינו כעננים וכעבי טל לכסות ארץ
וכזרם רביבים להשקות משפט לכול צאצאיה	יא וכזרם רביבים להשקות משפט לכול צאצאיה

^{a-a} נוסח קצר יותר בכ"י ב, אולי אחד הרימויים חסר

השיר הראשון נבדל בחדות משלושת השירים שלאחריו, כי לפי תוכנו, עיצובו הספרותי ואופיו הרעיוני הוא שייך בעליל לעולמה של השירה ה'דתית', וטורי הפתיחה שלו – הכוללים פנייה ישירה לאל בלשון נוכח ('ואתה אל נן...') בכבוד מלכותה') – מבחירים שהוא שייך לסוג התפילה. מבחינה זו אין השיר מועיל לענייני במחקר זה אלא על דרך הניגוד. לפיכך אקצר כאן בניתוחו ואתמקד בעיקר בהיבטים הנצרכים להארת שאר השירים הכלולים בפסקה הנדונה.

מבחינה תמטית מפתח השיר נושא ברור ואחיד לכל אורכו: שיתוף הפעולה – הצבאי בעיקרו – בין קהילת מתפללים אנושית המיוצגת בקולו של דובר קולקטיבי הנוקט לשון מדברים ובין קהל המלאכים. כיוון ששדה הקרב הוא העולם כולו, הקהילה הדוברת ניצבת לנוכח אתגר אסטרטגי שרק סיוע אלוהי יוכל להועיל בו. ואכן, לאחר שהאל וכל צבא מלאכיו ייחלצו לסיוע המאמינים, יכסו צבאותיהם המשותפים את כל הארץ ויחילו את משפט ה' על כל יושביה.

השיר משתבץ היטב בהקשר הרחב של מגילת המלחמה, המתארת בפרוטרוט את מהלכי המערכה הגדולה שבה נלחמים בני האור בעזרת האל ומלאכיו בכני החושך בכל רחבי העולם. לא במקרה יש קרבה רבה בתמטיקה, במוטיביקה ואף בלשונות ספציפיים בין שיר זה לקטע מתוך תפילה מוקדמת יותר במגילת המלחמה (י 8-15),

ומבחינה עניינית ממשיך קטע זה את תיאור התארגנותו של צבא המלאכים בפסקה הקודמת (יב 1-5).³² זיקת השיר הראשון להקשרו המיידי והרחב גם יחד ניכרת גם בדברים האמורים בסופו: 'ופרשינו כעננים וכעבי טל לכסות ארץ', שמשוקעת בהם רמיזה לכתוב מספר יחזקאל השייך לתיאור מלחמת גוג (יחזקאל לח, יד-טז). והנה פרשה זו נזכרה במפורש בסופו של הדף הקודם במגילת המלחמה: 'בעשותה שפטים בגוג ובכול קהלו' (יא 16).³³ השיר הראשון מעוגן אפוא בהקשר אינטרטקסטואלי שנקבע כבר בטקסט שהיה בתחיתו של דף יא, המנוסח אף הוא בצורת תפילה הממוענת לאל. אם כן, גם תוכנו וגם ייעודו של השיר הראשון, דהיינו הצגתו כליטורגיה אסכטולוגית, זהים למצוי בהקשר הקרוב שבמגילה.

על כך יש להוסיף כי השיר הראשון רצוף ביטויים שכמותם חוזרים בשאר חלקיה של מגילת המלחמה. לדוגמה, הצירוף 'עזר עולמים' (טור ב) חוזר בדף יז: 'וישלח עזר עולמים לגורל [פדותו] (שורה 6); הניסוח הקצר 'ומלך הכבוד אתנו עם קדושים' (טור ו) מתבאר מן האמור ביתר הרחבה בדף י: 'ומיא כעמכה ישראל אשר בחרתה לכה מכול עמי הארצות, עם קדושי ברית ומלומדי חוק [...] ושומעי קול נכבד ורואי מלאכי קודש' וכו' (שורות 9-11). מלבד זאת, פרשני המגילה כבר עמדו על הדמיון המובהק בניסוח ובעניין בין דברי השיר הראשון ובין שאר כתיביה של עדת היחד, ואכן כמעט לכל ביטוי וצירוף בשיר זה אפשר למצוא מקבילה בשאר כתיבי הכת.³⁴ בכלל יש לציין את הקרבה למגילת ההודיות, המטעימה גם היא חזור

32 אומנם מבחינה דיסקורסיבית שני הקטעים אינם מצטרפים בהכרח לרצף אחד, משום שאין בשורות 1-5 שום התייחסות מפורשת לקבוצת ה'אנחנו' שהדובר מדבר בשמה בשורות 7-10. כאמור, הקטעים גם מופרדים זה מזה בשורת רווח המעידה כי לפחות לדעת הסופר מדובר בפסקאות נפרדות. ואולם הקרבה התמטית בין שני הקטעים רבה ביותר, ואף יש נקודות מגע מילוליות ביניהן, כגון כינוי בני הפמליה של מעלה: 'גבורים וצבא מלאכים בפקודינו' (טור ז של השיר הראשון), 'כיא רוב קדושים לכה בשמים, וצבאות מלאכים בזבל קודשכה' (יב 1).

33 I. E. Lilly, 'Textual Parallels Between Ezekiel and the War Scroll' (forthcoming; pre-publication version is available at the author's Academia webpage)

34 לדוגמה, לתיאור 'ונתנו בוז למלכים / לעג וקלס לגבורים' (טורים ג-ד) נקודות מגע מילוליות עם תיאור הכתים בפשר חבקוק: 'לעגיגו על רבים ובזו על נכבדים במלכים' (פשר חבקוק ד 2-3), ואת התיאור 'וצבא רוחיו עם צעדינו ופרשינו כעננים וכעבי טל לכסות ארץ וכזרם רביבים להשקות משפט לכול צאצאיה' (טורים ט-יא) מתבקש להשוות לדברי מגילת ההודיות: 'לשפוט במ את כול מעשיך [...] עם צבא רוחיך [...] וכול צבאותי עם הארץ וכול צאצאיה בימים ובתהומות' (הודיות ה 25-26; השוואה גם מגילת המלחמה י 12-13).

והטעם את השיתוף בין בני העדה לקהל המלאכים, ובעשותה כן היא נזקקת לאוצר דימויים וביטויים הקרוב לזה המשמש בשיר שלפנינו.³⁵

אם כן, השיר הראשון הוא בעל אופי 'דתי' מובהק, ויתר על כן הוא רווי בסממני הגותה וסגנונה של הספרות הכיתית, לפחות לפי גרסתו של דף יב. הסיוג הכרחי, משום שלמרות קיטועם של דף יט ושל כ"י ב, די במעט שנותר מהם כדי להיווכח שכללו גרסה קצרה ושונה של השיר, ובה חסרים כמה ממגעי הקולמוס הכיתתי הניכרים בנוסח הארוך של דף יב. כך בייחוד בצמד הטורים ה-ו: 'כיא קדוש אדוני / ומלך הכבוד אתנו, עם קדושים' (דף יב), לעומת 'כיא קדוש אדירנו / ומלך הכבוד אתנו' (דף יט). הנוסח הקצר של דף יט משקף רעיונות תאולוגיים שגורים, המנוסחים במטבעות לשון מקראיים וחסרי ייחוד כיתתי: הדובר מטעים את קדושת האל, דהיינו ייחודו ומעמדו הנשגב מבני אנוש (השוו תהילים צט, ט: 'דוממו ה' אלהינו / והשתחוו להר קדשו / פי קדוש ה' אלהינו'); הוא מדגיש את עמידתו לצד עמו הנבחר (השוו במדבר יד, ט: 'ואתם אל תיראו את עם הארץ [...] וה' אתנו, אל תיראו'); והוא נוטע את השיר כולו בהקשר של דברי שבח לאל המצויר בדמותו של גיבור מלחמה (השוו תהילים כד, ח: 'מי זה מלך הכבוד / ה' עוזו וגבור / ה' גבור מלחמה'). הנוסח הקצר גם נוקט את תואר האל 'אדירנו', שאין לו כל הד בספרות הכת, וכנגד זה הוא מתועד בחיבורים אפוקריפיים שאין בהם שום יסוד כיתתי.³⁶ לעומת זאת, בדף יב הומר כינוי זה ב'אדוני', החוזר ונשנה בהקשר הקרוב של מגילת המלחמה (יב 18) והוא שגור במגילת ההודיות. בנוסח הארוך גם נוסף

35 לדוגמה, 'רוח נעוה טהרתה מפשע רב להתיצב במעמד עם צבא קדושים ולבוא ביחד עם עדת בני שמים' (הודיות יא 22-23; השו סרך היחד יא 7-8), 'אפחדה בשומעי משפטיכה עם גבורי כוח וריבכה עם צבא קדושיכה בשמים' (הודיות יח 36-37). על תפיסה זו בכללה ראו בייחוד E. G. Chazon, 'Liturgical Communion with the Angels at Qumran', F. Falk, F. García Martínez and E. M. Schuller (eds.), *Sapiential, Liturgical and Poetical Texts from Qumran* [STDJ 35], Leiden 2000, pp. 95-105; idem, 'Human and Angelic Prayer in Light of the Dead Sea Scrolls', idem (ed.), *Liturgical Perspectives: Prayer and Poetry in Light of the Dead Sea Scrolls* [STDJ 48], Leiden 2003, pp. 36-47. חזון אינה מוזכרת את מגילת המלחמה בהקשר זה. (מונוגרפיה חדשה על נושא זה M. R. Jost, *Engelgemeinschaft im irdischen Gottesdienst: Studien zu Texten – aus Qumran und dem Neuen Testament* [WUNT II], Tübingen 2019 – ראתה אור רק לאחר שנשלמה כתיבתן של שורות אלו.)

36 ראו התפילה המשוקעת בחיבור שסימנו 4Q372, קטע 1, שורה 29: 'כי אל גדול, קדוש, גבור ואדיר, נורא ונפלא [...]'. ראו גם 4Q460, קטע 8, שורות 5-6. פרט זה, שדי בו לבדו כדי להאיר כהלכה את היחס בין הנוסחים, נעלם משום מה מעיני החוקרים. כך למשל וי, דגם, עמ' 267, קובע שהקשר בין הגרסאות 'אדירנו' ו'אדוני' אינו ברור, אבל בשל הדמיון

התואר 'עם קדושים', השייך לאגרון הכיתתי ומשקף את תפיסת עולמה של הכת, המזהה הקבלה ואף שיתוף בין בני העדה למלאכי האל.

גרסאות אלו רומזות לאפשרות שהנוסח הארוך של דף יב משקף הרחבה ועיבוד מידו של סופר כיתתי, ואולי יש לזהותו בעורך מגילת המלחמה כנתינתה בכ"י 1.QM.³⁷ כנגד זאת, הנוסח הקצר כנראה משקף טקסט עתיק יותר, ולא דווקא כיתתי במוצאו. לרוע המזל, בשל מצב השתמרותם הגרוע של דף יט וכ"י ב חסרה לנו עדותם על הטורים הראשונים של השיר, ולכן קשה לשפוט אפשרות זו לפרטיה. על כל פנים, גם לפי הנוסח הקצר ברי שהשיר הראשון היה 'דתי' באופיו, בניגוד לשאר השירים, המוסכים על ענייני חול בלבד, ואין בהם שום סימן המחייב לקשור אותם לעולמה הרוחני של הכת שבקרבה נוצרה מגילת המלחמה בכללה.

2. תהילה למצביא

דף יט (שורות 2-5) כ"י ב (שורות 3-5)	דף יב (שורות 10ב-13א)
א קומה גבור	קומה גבור
ב שבה שביכה איש כְּבֹוֹף	שבה שביכה איש כבוד
ג שוֹלַל שְׁלַלְכָה עוֹשֵׂי חֵיל	ושול שללכה עושי חיל
ד תַּן יִדְכָה בַעוֹרֶף אוֹיְבֶיךָ	תן ידכה בעורף אויביכה
ה וּרְגַלְךָן עַל בְּמוֹתַי חָלַל	ורגלכה על במותי חלל
ו מַחֵץ גוֹיִם צְרִיכָה	מחץ גוים צריכה
ז וַחֲרַבְךָ תוֹאכַל בָּשָׂר	וחרבכה תואכל בשר אשמה
ח מְלֶאֶע אַרְצֶכָה כְּבוֹד	מלא ארצכה כבוד
ט וּנְחַלְתְּכָה בְּרַכָּה	ונחלתכה ברכה
י הַמּוֹן מַקְנָה בַחֲלֻקוֹתֶיכָה	המון מקנה בחלקותיכה
יא כִּסְף וְזָהָב לְבְּהִיכְלוֹתֶיךָ	כסף וזהב ואבני חפץ בהיכלותיכה

הגרפי ביניהן הוא נוטה לראות בו תוצר של טעות סופר ותו לא; השוו ונונן, מסורות המלחמה, עמ' 106. ישי אינה דנה בחילוף זה.

37 לפי דעתי, גם הטורים ז-ח, המייחדים את הנוסח הארוך של דף יב בלבד, הם מידי עורך (ראו ביתר הרחבה להלן, עמ' 845, הערה 122). לכאורה אפשר לשער שטורים אלה נשמטו בשגגה, בשל דילוג מחמת הדומות בין שני מופעיה של המילה 'צבא' בטורים ז ו-ט. ואולם גם המילים 'עם קדושים גבורים' חסרות בנוסח הקצר, אף על פי שהן מחוץ לתחומי הדילוג המשוער. לפיכך אני מעדיף לשער שטורים ז-ח לא הושמטו בטעות (בנוסח הקצר) אלא נוספו בכוננת מכוון (בנוסח הארוך).

מקצבו	הטקסט	
— —	קומה גבור	א
— — — —	שבה שביכה איש כבוד	ב
— — — —	ושול ⁴¹ שללכה עושי חיל	ג
— — — —	תן ידכה בעורף אויביכה ⁴²	ד
— — — —	ורגלכה על במותי חלל	ה
— — — —	מחץ גוים צריכה	ו
— — — —	וחרבכה ⁴³ תואכל בשר ⁴⁴	ז
— — — —	מלא ארצכה כבוד	ח
— —	ונחלתכה ברכה	ט
— — — —	המון מקנה בחלקותיכה	י
— — — —	כסף וזהב ⁴⁵ בהיכלותיכה ⁴⁶	יא

הטור הפותח קצר וקולע בהיותו כפול הטעמה. לאחריו ארבעה טורים היצוקים בתבנית ריתמית מרובעת הטעמות, שהיא כבדה יחסית, ומטבעה היא מתפצלת בדרך כלל לשתי יחידות משנה כפולות הטעמה.⁴⁷ הריתמוס משתנה בטור ו לתבנית משולשת הטעמות, שהיא קלה יותר ומובילה עד לסוף השיר (למעט חריגה אחת בטור ט, המחזיק שתי מילים בלבד). בו בזמן עיבודו הפרוזודי של החומר התמטי מתוחכם, ונמנע מזיהוי פשטני של תבנית ריתמית מסוימת עם תמה אחידה. שינוי התבנית הריתמית חל בנקודה מוקדמת יותר ביחס לשינוי הדגש התמטי, וטורים ו-ז משמשים מעין חוליית מעבר: מבחינה תמטית הם ממשיכים את החלק הראשון של השיר הקורא לדובר לחסל סופית את אויביו, אבל במקצבם הם כבר יצוקים בתבנית המשולשת האופיינית לחלקו השני של השיר. בד בבד יש לשים לב כי מוטיב השלל עולה כבר בשני הטורים הפותחים, השייכים מבחינה ריתמית לחלק הראשון. זאת ועוד, בתוך החלק השני מסתמנת חלוקת משנה בטור ט, שיש בו כאמור שתי הטעמות בלבד, וכך הוא שב ומבליט את תפקיד החתימה שממלא צמד הטורים י-יא.

- 41 הבדל גרסה: 'ושול' בדרך יב כנגד 'שול' כ"י ב.
 42 חילוף כתיב: 'אויביכה' בדרך יב (מלא) כנגד 'אויביך' בדרך יט (חסר). החילוף חוזר להלן (השוו הערות 43, 46). על משמעותו ראו להלן, עמ' 846, הערה 123.
 43 חילוף כתיב: 'וחרבכה' בדרך יב (מלא) כנגד 'וחרבך' בכ"י ב ובדרך יט (חסר).
 44 הבדל גרסה: 'בשר' בכ"י ב ובדרך יט כנגד 'בשר אשמה' בדרך יב.
 45 הבדל גרסה: 'כסף וזהב' בכ"י ב כנגד 'זהב ואבני חפץ' בדרך יב (יד ראשונה), 'כסף וזהב ואבני חפץ' (יד שנייה).
 46 חילוף כתיב: 'בהיכלותיכה' בדרך יב (מלא) כנגד 'בהיכלותיך' בכ"י ב (חסר).
 47 כלומר: — | — | —. לרוגמה: 'שבה שביכה | איש כבוד' (טור ב), 'תן ידכה | בעורף אויביכה' (טור ד), וכיו"ב.

הבנת ההיבט הפרוזודי מסייעת להכרעה בין כמה מהבדלי הנוסח המתגלעים בין העדים השונים.

(1) בטור ז' אנו מוצאים בכ"ב את הנוסח הקצר 'וחרבך [תואכל] בשר', ואילו דף יב מעיד על הנוסח הארוך 'וחרבכה תואכל בשר אשמה'. מבחינה טקסטואלית עדיפה הגרסה הקצרה, משום שבדומה למקרים אחרים בַּפֶּסְקָה זו, גרסתו הארוכה של דף יב נראית פרי הרמוניזציה פנימית לכתובים אחרים במגילת המלחמה בהרכבה המלא. במקרה זה יש להשוות את הכתוב לאמור בדף יד: 'ואחר העלותם מעל החללים לבוא המחנה ירננו כולם את תהילת המשוב, ובבוקר יכבסו את בגדיהם ורחצו מדרם פגרי אשמה' (יד 2-3).⁴⁸ ועוד זאת, המושג 'אשמה' הוא מן השגורים ביותר בספרות הכת, והצירוף 'בני אשמה' משמש בהודיות שוב ושוב לציון מתנגדי הכת. מסתבר אפוא שגרסת דף יב משקפת עיבוד בקולמוסו של סופר בן העדה, ולפיכך הגרסה הקצרה של כ"ב היא המקורית.⁴⁹ והנה גרסה זו בלבד תואמת את התבנית הריתמית המשולשת המסדירה חלק זה של השיר.

(2) ממצא דומה עולה ביחס לחילופי הנוסח בטור יא. כ"ב פגום בו מאוד, אבל מה שנתר ממנו וחישוב הרווחים רומזים על גרסתו הקצרה 'כסף וזהב בהיכלותיך'. לעומת זאת, בדף יב התלבט הסופר: תחילה רשם 'זהב ואבני חפץ' ואחר כך תלה בראש השורה את המילה 'כסף' (והקדים וי"ו חיבור ל'זהב'), וכך יצר למעשה כפל גרסה.⁵⁰ גם במקרה זה הגרסה הארוכה נראית פרי הרמוניזציה – הפעם לדרך ה של מגילת המלחמה, החוזר שוב ושוב על הצירוף 'אבני חפץ' לצד שאר החומרים יקרי הערך המשמשים לייצור כלי הנשק של בני האור: כך למשל המגן הוא 'מעשה חושב, זהב וכסף ונחושת ממוזזים ואבני חפץ, אבדני רוקמה מעשה חרש מחשבת' (ה 5-6),

48 הביטוי חוזר בספרות הכיתתית בפשר נחום (4Q169), קטעים 3-4, טור ב, שורה 6: 'ורוב פגרי אשמה יפולו בימיהם'. אך שם הוא נתלה במילה 'פגר' המעוגנת בלשון הכתוב שבדברי הנביא: 'רֹב חָלָל וְכֶבֶד פֶּגֶר' (נחום ג, ג).

49 גם ישי סבורה שהגרסה הקצרה מקורית יותר, אבל את גרסתו הארוכה של דף יב היא מסבירה בתור תוספת בעלת אופי תאולוגי, ולשיטתה 'גם בתיאורי המלחמה הוספת המילה אשמה היא עיבוד מכוון של המחבר, והיא באה לומר שחללי האויב מתו בשל חטאם'. ראו ישי, תפילות, עמ' 140; ושוב במאמרה המאוחר יותר: ישי, טור יט, עמ' 186 (יושם אל לב כי ישי נוקטת את המונח 'מחבר', אך למעשה היא מייחסת לו בנקודה זו רק פעולת עיבוד של טקסט קדום יותר). הסבר הפוך מציע וי, דגם, עמ' 267: הוא סבור שהגרסה הקצרה יותר היא דווקא המשנית, והמילה 'אשמה' הושמטה בה 'משום שמוכן מאליו שאלה המושמדים בחרב האל הם אשמים'. הניגוד בין שני ההסברים ממחיש כיצד ניסיון לבאר חילוף הגרסאות בתור 'שינוי תאולוגי' הוא חרב פיפיות, ומבחינה מתודולוגית מוטב להימנע ממנו אם אפשר להסבירו בדרך פשוטה יותר.

50 ישי אינה דנה בגרסאות אלו במאמריה.

ותיאורים דומים מוסכים על חלקיו השונים של הכיכרן (ה 9, 14). ושוב לא מקרה הוא ששתי גרסותיו של דף יב מפרות את התבנית הריתמית המשולשת, ומעידות כי אוזן העורך הכיתתי הייתה ערלה למרקם הפרוזודי של השיר.⁵¹ עד כאן נדונו מאפייניו הפואטיים של השיר, ועתה אפשר להתקדם לפירושו הכולל. שאלת היסוד בעניין זה היא מהי סוגתו הספרותית, כי זיהוי הסוגה קובע מסגרת מושגית לפירוש המכלול. ברם אפיון הסוגה של השיר השני הוא בעיה מורכבת יותר מכפי שאולי נדמה במבט ראשון, בגלל הנתונים הדרוש-שמעיים לגבי זהות הנמען הנרמז בשיר למן טורו הראשון. כמעט כל הפרשנים קיבלו כמובן מאליו שהדמות המתוארת היא האל, המצויר בגוונים מיתולוגיים כלוחם המנצח את אויביו.⁵² המעטים שפקפקו בכך, כגון ז'אן קרמיניאק ופן-דר-פלוך בפירושיהם על אתר, תהו אם אין לראות בדמות זו האנשה של עם ישראל. מיליק העלה אגב אורחא את הסברה – שנדחתה בתקיפות בידי רוב הפרשנים – כי זו דמותו המשיחית של נשיא העדה באחרית הימים.⁵³

אומנם חוקרים קודמים לא נתנו את דעתם במפורט על שאלת הז'נר, אבל לו היו נדרשים לה, אולי היו מצביעים על מקראות המלמדים על קיומה של סוגה מזמורית שעניינה זימון האל להושיע ממצוקה צבאית, והמאפיין הצורני הבולט בה הוא הפתיחה בלשון הזימון 'קוֹמָה!'. דוגמה עתיקה של סוגה זו מיוצגת ב'שירת הארון' בספר במדבר, ובה היא נקשרת במפורש להסעת ארון הברית, שהיא מעשה אופייני למסעות מלחמה בעידן הקדם-מלוכני (השוו למשל שמואל א' ד): 'וַיְהִי בַּבֹּסֶעַ הָאָרֶן, וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: "קוֹמָה ה' / וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ // וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֶיךָ מִפְּנֵיךָ". וּבִנְחָה

51 יצוין כי גם ברנשטיין (לעיל, עמ' 806, הערה 26) הגיע לפי דרכו למסקנה שנוסח דף יב הוא פרי מלאכתו של סופר שלא היה רגיש לפואטיקה של השירים שהעתיק: 'the later reader (and rewriter) did not sense that he was dealing with a poetic text, one that he would damage with his expansions and additions [...] the earlier version [...] retains a more poetic character than the later one'

52 הנחה זו אמורה במפורש כבר בדברי סוקניק, שבחר בשיר זה לשם הדגמת תוכנה של מגילת המלחמה בסקירותיו המוקדמות על המגילות שרכש: א"ל סוקניק, מגילות גנוזות מתוך גניזה קדומה שנמצאה במדבר יהודה: סקירה ראשונה, ירושלים תש"ח, עמ' כ; הנ"ל, מגילות גנוזות מתוך גניזה קדומה שנמצאה במדבר יהודה: סקירה שנייה, ירושלים תש"י, עמ' נא.

53 J. T. Milik, 'Une lettre de Siméon Bar Kokheba', *Revue Biblique* 60.2 (1953), pp. 274–294, בעמ' 291, וכנגדו למשל ידן, מגילת המלחמה, עמ' 331. תומך יחיד בדעת מיליק – לפחות ברור הנוכחי – הוא C. H. T. Fletcher-Louis, *All the Glory of Adam: Liturgical Anthropology in the Dead Sea Scrolls* [STDJ 42], Leiden 2002, pp. 442–445

יאמר: "שֹׁבָה ה' / רַבָּבוֹת אֱלֹפֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר י, לה-לו). נוסחות זימון דומות משמשות גם בספר תהילים, כגון: 'קוֹמָה ה' // הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהֵי / כִּי הִפִּיתָ אֶת כָּל אֲיָבֵי לִחֵי // שְׁנֵי רְשָׁעִים שִׁבְרָתָ' (ג, ח).⁵⁴ על הקשרה הפונקציונלי של הסוגה מעיד מכיוון אחר כתוב בירמיה: "וּבָעֵת רָעַתְּם יֹאמְרוּ: 'קוֹמָה וְהוֹשִׁיעֵנוּ!' (ב, כז). מבחינת הז'נר יש אפוא התאמה בין סוגת השיר שאנו דנים בו ובין ההקשר הצבאי הכללי של מגילת המלחמה. זאת ועוד, אסטרטגיית הקריאה המזוהה ב'גיבור' שבמרכז השיר את דמותו של ה' עשויה להיתמך באלוזיות הפזורות לאורך השיר והמכוונות לתיאורי האל במקרא. אולי הדוגמה הבולטת ביותר מצויה בטור ז (ו'חרככה תאכל בשר') הרומז לדברי האל בגוף ראשון ב'שירת האזינו': 'אֲשַׁפֵּר חֲצֵי מֶדֶם / וְחָרַבִּי תֹאכַל בְּשָׂר' (דברים לב, מב).

אין להכחיש שפירוש מעין זה של השיר בכללו אפשרי בהחלט, והוא עולה בקנה אחד עם הקשרו המיירי של הטקסט, הווה אומר: מיקומו בהמשך לשיר הראשון, המוסב במפורש על דמותו של האל הלוחם ואף מכנה אותו בתואר 'גבור מלחמה'. אבל אם אנו מבודדים את השיר השני ומעיינים בו לעצמו ובמנותק מהשיר הקודם לו, מזדקרים לעין אי אילו נתונים שאינם נוחים ביותר לפירוש הרגיל. אומנם אפשר לתרץ בדוחק כל אחד ואחד מהם גם לפי הגישה המקובלת, אבל הצטברותם בכל זאת מעידה על קשיי ההנחה השגורה.

(1) עובדה היא שהאל אינו נזכר במפורש אף לא בטור אחד מטורי השיר, בניגוד למקראות הקרובים לו בסוגם הספרותי שציינתי לעיל. אומנם יכול אדם לטעון שאם בספרות כיתתית עסקינן, הרי מן המפורסמות שסופרי הכת נמנעו מלנקוט את השם המפורש והעדיפו תחתיו כינויים מכינויים שונים. אבל דווקא בעניין זה בא השיר הראשון ומעיד עדות שכנגד, שכן מצאנו בו התייחסות ברורה לזהות הגיבור כבר בטור הפותח: 'ואתה אל נ[...]. בכבוד מלכותכה' (טור א), ולפחות לפי נוסחו של דף יב חוזר הזיהוי בהמשך השיר הראשון במילים 'כי קדוש אדוני' (טור ה). השיר הראשון קרוב הרבה יותר לעולמה של הספרות הכיתתית, ובכל זאת אין הוא נרתע מלומר ברורות מיהו הגיבור המתואר. אם כן, מדוע אין אנו מוצאים זיהוי דומה בשיר השני?

54 סטירת לחי נחשבה במזרח הקדום למעשה משפיל ביותר, ושבירת שנינים נזכרת בהקשרים משפטיים בתור עונש חמור. ראו N. M. Srana, 'Legal Terminology in Psalm 3:8', M. Fishbane and E. Tov (eds.), *Shaarei Talmon: Studies in the Bible, Qumran, and the Ancient Near East Presented to Shemaryahu Talmon*, Winona Lake 1992, pp. 175-181

עוד אפשר להגיד בין השיר השני לתפילה לישועת ישראל מן התקופה ההלניסטית, המגלה כמה וכמה קווי מגע עם השיר הנדרן כאן (בן סירא לו [לג] 1-22).⁵⁵ אף תפילה זו כוללת בגופה סדרת היגדים המנוסחים בלשון ציווי, וכמה מהם דומים בעניינם לטורי השיר שלפנינו (כגון פס' 7: 'האדר יד, ואמץ זרוע וימין'; פס' 9: 'ההכנע [צר], והדוף אויב'; פס' 19: 'מלא ציון את הודך, ומכבודך את היכלך'). ואולם התפילה קובעת את זיהוי הנמען באל, החל בראשה (פס' 1: 'הושיענו אלהי הכל'; פס' 5: 'וידעו כאשר ידענו, כי אין אלהים זולתך') וכלה בחתימתה (פס' 22ב: 'וידעו אנ"א: ויראו כל אפסי ארץ, כי אתה אל עולם'), וזיהוי זה ארוג לתוך טורי השיר גופו (כגון פס' 17: 'רחם על עם נקרא בשמך, ישראל בכור כינתיח'; פס' 21: 'תן את פעלת קוויך ונביאיך יאמינו'). אם כן, למרות הקרבה בתוכן ואף בניסוח בין התפילה לשיר שלפנינו, נבדלת הראשונה מן האחרון בהדגשתה החוזרת ונשנית שהגיבור המתואר הוא אלוהי ישראל – הדגשה שאין לה זכר בשיר השני. הנגדה זו הופכת את אלמותו של השיר השני בעניין זהות הנמען לשתיקה רועמת המחייבת ביאור. (2) שיקול אחר הוא בוטות התיאורים האנושיים (או המואנשים) של הגיבור: 'תן ידכה בעורף אויביכה ורגלכה על במותי חלל' (טורים ד-ה).⁵⁶ שוב יכול הטוען לטעון שאזכורים מעין אלה של איברי גוף שגורים בספרות המקראית, ובייחוד בשירה המקראית, שממנה נלקטו כמה מנדבכי השיר שלפנינו. אבל אם נחזור ונשווה לנגד עינינו את השיר הראשון נראה מייד עד כמה התופעה אינה מובנת מאליה. השיר הראשון דומה לשיר השני בנקודת המוצא הפיגורטיבית שלו, דהיינו בהצגת מצביא ולוחם מיתולוגי, ובכל זאת אין למצוא בו שום התייחסות פרטנית ליד האל, לרגלו או לכל איבר גוף.⁵⁷ זו דרכה הרגילה של השירה הכיתתית. כך למשל יש בהודיות שפע אזכורים של הפה, היד והרגל, אבל הם כמעט תמיד מוסכים על

55 השוו לעיל, עמ' 806-807, הערה 27. כל הציטוטים דלהלן לקוחים מגרסתו העברית של כ"י ב. לפירוט חילופי הגרסאות מן התרגומים העתיקים ליוונית ולסורית ראו מ"צ סגל, ספר בן סירא השלם,² ירושלים תשי"ט, עמ' רכה-רכט (לפי מספורו של סגל מדובר בפס' א-יז); השוו R. Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt*, Berlin 1906, pp. 318-323; P. W. Skehan and A. A. di Lella, *The Wisdom of Ben Sira* [AB], New York 1987, 411-423

56 דומני שהיחיד שצייץ קושי זה במלוא חומריו הוא ברנשטיין (לעיל, עמ' 806, הערה 26): 'If it does refer to God, as is most likely (although I should appreciate any novel other suggestions for the identification of the addressee), we cannot help but being struck by the aggregation of biblical phraseology that refers to humans in its original contexts which has been transferred here to God'

57 בתפילת בן סירא הנזכרת לעיל מקובל לפרש שהכתוב 'האדר יד ואמץ זרוע וימין' (פס' 7) מרמז ליד האל (השוו שמות טו, ו; ישעיה סב, ה; תהילים פט, יד; צח, א). אבל כיוון שאין

הדובר האנושי.⁵⁸ סופרי הכת נטו בדרך כלל להתרחק מהגשמת האל, ואף על פי שאפשר כמובן למצוא דוגמאות הפוכות פה ושם, מכל מקום מבארת נטייה זו את דרכו של השיר הראשון, וכך בכך היא מבליטה את ייחודו ועצמאותו של השיר השני. והנה, כל הקושי לא יתעורר מלכתחילה אם נימנע מהנחת היסוד ששיר זה מתאר את האל הלוחם, ונראה בו, תחת זאת, תיאור פיוטי של מצביא אנושי דווקא. (3) הנחה פרשנית חלופית זו תתיישב עם נתון אחר, המעורר קושי לפי הקריאה המקובלת, והוא השימוש בתואר יוצא הדופן 'איש כבוד' (בטור ב) ובמטבעות לשון נוספים שברוב היקריותיהם בלשון המקרא או אף בכולן הם מציינים בני אדם דווקא (כגון טור ג: 'עושה חיל').⁵⁹ ושוב אפשר לנסות לסייע לקריאה המקובלת בהשוואת טור ב לדברי 'שירת היים': 'ה' אִישׁ מְלַחֵמָה, ה' שָׁמוּ' (שמות טו, ג).⁶⁰ אבל למעשה פסוק זה הוא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. הכינוי 'איש מלחמה' שגור בלשון המקרא ביחס לבני אדם,⁶¹ אך זה שימושו היחיד ביחס לאל. זאת ועוד, כבר במקרא עצמו ניכרת רתיעה עמוקה משימוש חוזר בדימוי מאניש כה בוטה. נוסח השומרונים לתורה גורס 'ה' גבור במלחמה, ה' שמו'. 'ישעיהו השני', בן תקופת הגלות, מקפיד להשתמש בכ"ף הדמיון באומר: 'ה' כְּגֹבֵר יֵצֵא, כְּאִישׁ מְלַחֵמֹת יַעֲרִי קִנְיָה' (ישעיהו מב, יג). בעל מזמור כד אומנם מוכן לוותר עליה, אבל נמנע במפגיע מן המונח 'איש': 'מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד? ה' עֲזֹז וְגִבּוֹר, ה' גִּבּוֹר מְלַחֵמָה' (תהילים כד, ח). הוא

הכתוב נוקט כינויי קניין חבורים מפורשים, אפשר גם לפרש שהדובר מעורר את האל לחזק את ידיהם וזרועותיהם של ישראל.

58 ככתובים ספורים בלבד אנו מוצאים שהם מתוארים כאיברי הנמען האלוהי, וגם אז אין מדובר בדימויים מיתולוגיים אלא במליצות פיוטיות מסוג אחר, כגון: 'ואני ידעתי כי אמת פיכה, ובידכה צדקה, ובמחשבתכה כול דעה, ובכוחכה כול גבורה, וכול כבוד אתכה הוא' (הודיות יט 10-11).

59 ראו במדבר כד, יח; דברים ח, יח; שמואל א' יד, מח; יחזקאל כח, ד; תהילים ס, יד || קח, יד; משלי לא, כט; רות ד, יא; יוצא יחיד מכלל זה הוא לכאורה הפזמון החוזר 'יָמִין ה' עֲשֶׂה חֵיל' (תהילים קיח, טו-טז), אבל אין זו אלא האנשה של יד האל. השוה דברים ח, יז: 'וְאִמְרַת בְּלִבְכֶם: כְּהִי וְעַצְם יָדֵי עֲשֶׂה לִי אֵת הַחֵיל הַזֶּה'.

60 A. Dupont-Sommer, *The Essene Writings from Qumran* (translated by G. Vermes), Cleveland 1962, p. 187: 'These epithets are addressed to God; in line 9 He is called "the Valiant of battle". The expression "glorious Man" (*ish*) may seem astonishing, but in Exod. xv. 3, we find "Yahweh is a man (*ish*) of war"

61 יהושע יז, א; שופטים כ, יז; שמואל א' טז, יח; יז, לג; שמואל ב' יז, ח; ישעיהו ג, ב; יחזקאל לט, כ. השוה שמואל ב' ח, י (= דברי הימים א' יח, י); ישעיהו מא, יב; ירמיהו נ, ל; יחזקאל כז, יו-כז; יואל ב, ז; דברי הימים א' יב, לט; כח, ג; דברי הימים ב' ח, ט; יז, יג.

הדין, אף ביתר שאת, במקורות בתר־מקראיים.⁶² אמור מעתה: כל המניח שדימוי מעין 'איש כבוד' חל על האל ולא על בשר ודם – עליו הראיה.

(4) פרט נוסף, שגם הוא אינו מתיישב בנוחות עם הסברה שהגיבור הוא האל, משוקע בטור החותם, המתייחס לעושר הרב הצפון ב'היכלותיו' של הנמען. מה פשרה של לשון הרבים? הרי אם האל הוא הנמען, היינו מצפים לצורת היחיד, 'היכלך', המכוונת למקדש ירושלים. לא מקרה הוא שכל מופעי המילה 'היכל' במקרא המכוונים למקדש ה' באים בלשון יחיד. לשון הרבים נדירה במקרא, ובמופעיה הספורים היא מכוונת תמיד לארמונותיהם של בני אדם.⁶³ לכאורה אפשר להשוות את השימוש בצורת הריבוי לדרכם של 'שירי עולת השבת', המתייחסים להיכלות רבים דווקא (4Q400, קטע 1, טור א, שורה 13). אבל 'שירי עולת השבת' מתייחסים למקדש של מעלה, ומציירים אותו כמרחב שמושלים בו חוקי טבע שונים מאלה החלים על המישור הארצי. בעולם העליון המקדש נכפל בשבע, ויש בו לא רק שבעה היכלות אלא גם שבעה דבירים, שבכל אחד מהם המון כרובים ואופנים, ואפילו שבעה 'נשיאי ראש' ועוד שבעה 'נשיאי משנה', שהם מלאכים רמי דרג הממלאים את תפקיד הכוהן הגדול וסגנו. וכל המקדש המופלא הזה מאוכלס בצפיפות בישויות המכוונות 'רוחות', שאין להן שום הקבלה בעולם של מטה. כנגד זאת, אין כל סימן בשיר השני במגילת המלחמה שהוא מדבר על עולם שמיימי ונשגב שכזה. להפך: בעולמו של השיר הזה יש 'גוים' שהגיבור נקרא למחוק, ויש 'בשר' שחרבו של הגיבור אמורה לאכול; אפשר לשלול בו שלל, וברכה מופלגת בו היא להיות בעל 'המון מקנה בחלקותיכה'. בניגוד ל'שירי עולת השבת', ההיכלות בשיר שלפנינו אינם עשויים מרוח ואור או מקול ודממה, אלא הם היכלות של כסף וזהב ואבני חפץ גשמיים לגמרי. אם כן, חזקה על 'היכלות' רבים שהם 'היכלי מלך' ולא מקדשי אל. המסקנה המתבקשת היא שהשיר השני מציב במרכזו דמות אדם בשר ודם ולא דמות אל. זוהי דמותו של מצביא מצליח, שהדובר קורא לו לממש את ניצחונותיו, לכלות את אויביו, ולהעשיר את קופת ארצו בשלל שנפל בידו. אמת, גיבור המלחמה מתעטר בתארים שגלומה בהם זיקה עמוקה לאלוהות, שכן חלקם שאובים מתיאורי האל הלוחם. אך ניסוחם הייחודי של תארים אחרים רומז דווקא למקראות המוסבים על מנהיגי ישראל בימי קדם. כך למשל בזימון הפותח, 'קומה גבור, שבה שכיכה איש כבוד' מהדהדים דברי דבורה לברק: 'קום בְּרַק / וּשְׁבֵה שְׁבִיךָ בֶן אֲבִינָעַם' (שופטים

62 על כל העניין ראו M. Bar-Asher, 'The Clause "The Lord is a man of war" and its Reflexes throughout the Generations', J. Joosten, D. Machiel and J.-S. Rey (eds.), *The Reconfiguration of Hebrew in the Hellenistic Period* [STDJ 124], Leiden 2018, pp. 1–15

63 ישעיה יג, כב; הושע ח, יד; יואל ד, ה; תהילים מה, ט; משלי ל, כח.

ה, יב), ובתיאור 'תן ידכה בעורף אויביכה' אנו שומעים את ברכת יעקב ליהודה: 'יְהוּדָה אֲתָה יוֹדוּךָ אֲחִיךָ / יָדְךָ בְּעֶרְףְּ אֹיְבֶיךָ / יִשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אֲבִיךָ' (בראשית מט, ח). למעשה, יש לתמוה מדוע דמות זו אינה מתעטרת בתארים המתבקשים ביותר בהקשר כזה, הווה אומר: תוארי המלך.⁶⁴ הרי מעשיו הם מעשי שליט תקיף בעמו ובארצו, ומי שמרחיב את גבולות הממלכה. עוד ראוי לשים לב כי בשום נקודה לאורך השיר לא נאמר ואף לא נרמז שגיבור המלחמה בא להושיע את ישראל ממצוקה כלשהי. הרושם הוא שהניצחונות המתוארים הם תוצאה של מסע כיבושים יזום, ואם השיר מדגיש מניע כלשהו הרי זה המניע הכלכלי: למן הטורים הראשונים נזכרים השבי והשלל, והשיר נחתם במילוי הארץ בעושר מופלג.

הדמות שמתאר השיר היא אפוא כה יוצאת דופן במאפייניה, והמציאות המשתקפת מבעד למליצות הכמו-מקראיות כה בלתי שגרתית, עד כי במקרה זה מתבקש לזהות את רקעו ההיסטורי הקונקרטי. הזיהוי כמובן היפותטי, ואינו יוצא מגדר השערה, ובכל זאת אני מבקש להציע – בכל הזהירות המתבקשת – כי לפנינו שיר שנועד במקורו לקלס את ניצחונותיו הצבאיים של אחד משליטי בית חשמונאי. שתי אפשרויות עיקריות באות בחשבון: (א) יוחנן הורקנוס הראשון, בנו של שמעון החשמונאי, שמשל ביהודה בין השנים 134/5-104 לפנה"ס;⁶⁵ (ב) בנו, אלכסנדר ינאי, שמשל ביהודה בין השנים 103-76 לפנה"ס.⁶⁶

(א) ימי שלטונו של יוחנן הורקנוס הראשון מתאפיינים, כידוע, בהרחבה ניכרת של גבולות יהודה. יוסף בן מתתיהו מוסר לנו כי הורקנוס השתלט על ערים בסוריה ובעבר הירדן, סיפח את חבלי ארץ אדום וגיייר את יושביהם, וכן כבש את שכם וסביבותיה והחריב את מקדש השומרונים בהר גריזים (המלחמה היהודית א, 62-63;

64 תנו דעתכם שכבר במקרא מצאנו מזמור בשבח המלך, תהילים מה, המחיל עליו במופגן תיאורים ותארים שבדרך כלל הם מוסבים על האל (ראו בייחוד פס' ג-ו). לאור התקדים המקראי בולטת שבעתיים שתיקת השיר שלפנינו בעניין מעמדו הפוליטי של הגיבור המתואר; בד בבד מזמור מה מלמד כי אפשר לראות בשיר השני ניצג לסוגה של שירת ניצחון והתפארות מלכותית שהיא בעלת שורשים עתיקים כשלעצמה (אני חב הבחנה זו למר יאיר שגב).

65 לתיאור כללי של הרקע ההיסטורי ראו שירר, תולדות, עמ' 200-215. השוו רפפורט, בית חשמונאי, עמ' 248-296; J. Sievers, *The Hasmoneans and their Supporters: From Mattathias to the Death of John Hyrcanus I*, Atlanta 1990, pp. 135-156

66 ראו שירר, תולדות, עמ' 219-228, §10; רפפורט, בית חשמונאי, 306-342; מ' שטרן, 'יהודה ושכנותיה בימי אלכסנדר ינאי', בספרו מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת י' גפני, מ"ד הר ומ' עמית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 128-150; הנ"ל, יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי: פרקים בהיסטוריה מדינית, בעריכת ד' שוררן, ירושלים תשנ"ה, עמ' 173-199.

קדמוניות היהודים יג, 254-258). בשנותיו האחרונות אף הרחיב את שליטת יהודה עד לעמק יזרעאל, עמק בית שאן והגליל התחתון. למרות זאת נזהר הורקנוס שלא ליטול לעצמו את התואר 'מלך', והסתפק כל שלושים ואחת שנות שלטונו במשרת הכהן הגדול ובתואר 'אתנארך' שירש מאביו שמעון.⁶⁷ עוד מוסר לנו יוספוס כי שליט זה ניהל מדיניות חוץ שניצלה את שעת הכושר הנדירה שזימנו המאבקים הפנימיים בתוך הממלכה הסלווקית ואפשרה צמיחה כלכלית חסרת תקדים: 'כי מלחמתם ביניהם לבין עצמם נתנה להורקנוס שהות לאכול פירותיה של יהודה בלא מורא, עד שצבר הון כסף לאין שיעור' (קדמוניות היהודים יג, 273).⁶⁸ לא במקרה היה הראשון בין שליטי בית חשמונאי שטבעו מטבעות של יהודה כמדינה עצמאית.⁶⁹ לבסוף, יש להזכיר כי לדברי יוספוס 'הוא לבדו זכה בשלוש המעלות הגבוהות ביותר: השליטה בעם, הכהונה הגדולה ומתת הנבואה. (וכה רבה) היתה הקרבה בינו לבין רוח אלוהים, עד כי לא נעלם ממנו דבר העתיד לקרות. כך חזה ששני בניו הגדולים לא יאריכו ימים בשלטון ואף התנבא על כך' (המלחמה היהודית א, 68-69;⁷⁰ השו קדמוניות היהודים יג, 299-300).⁷¹ יוספוס חוזר לאירוע אחרון זה בספרו המאוחר ומשלב בו סיפור כיצד נדברה אליה האלוהות בעודו משרת לבדו במקדש ירושלים (קדמוניות היהודים יג, 282).⁷² כל התיאורים האלה, האמורים

67 בנו של הורקנוס, יהודה אריסטובולוס הראשון, ששלט שנה אחת בלבד, היה הראשון מבני השושלת החשמונאית שהתעטר בכתר מלכות (אם כי נזהר עדיין מלכנות עצמו 'מלך' במטבעותיו, ובהם דבק בתואר 'כהן גדול' שירש מאביו). כנגד זאת, אלכסנדר ינאי, בנו השני של יוחנן הורקנוס ואחיו של יהודה אריסטובולוס, לא נרתע מלאמץ את התואר 'מלך' גם במטבעותיו. השו א' רגב, 'דימוים העצמי של החשמונאים כמנהיגים דתיים', ציון עז, א (תשע"ב), עמ' 5-30 (בייחוד עמ' 22-25); לדעתו הרגישו השליטים החשמונאים את סמכותם הדתית על חשבון סמכותם המדינית (השוו מאמרו הנזכר להלן, עמ' 825, הערה 76). ראו גם רפפורט, בית חשמונאי, עמ' 297-305.

68 תרגום שליט, כרך ג, עמ' 98.

69 משורר, אוצר מטבעות היהודים, עמ' 29-57 (בייחוד עמ' 29-31).

70 תרגום אולמן, עמ' 99.

71 קנת אטקינסון מדגיש כי 'יהודים רבים' בני התקופה ראו ביוחנן הורקנוס 'דמות משיחית', וביתר דיוק: 'משיח נבואי' ('a prophetic messiah'). ברם דומני שבוה החיל מושג אנכרוניסטי, שאינו מביא בחשבון את משמעו הספציפיים של המונח 'משיח' בתקופה זו (שאינם בהכרח 'משיחיים' [messianic] במובן המודרני של מושג זה). ראו K. Atkinson, *The Hasmoneans and Their Neighbours: New Historical Reconstructions from the Dead Sea Scrolls and Classical Sources*, London 2018, עמ' 56-62 (הציטוטים מעמ' 56).

72 מסורת זו מהדהדת גם במקורות חז"ל, ודנה בה לאחרונה ורד נעם בפרק 'יוחנן ובת הקול' אצל אילן ונעם, בין יוספוס לחז"ל, א, עמ' 241-254. על תיאוריו של יוחנן הורקנוס הראשון בכתבי יוסף בן מתתיהו ראו C. Thoma, 'John Hyrcanus I as Seen by Josephus and

במפורש במקורות ההיסטוריים, הולמים את מאפייניה של הדמות עלומת השם המתוארת בשיר שלפנינו: הטעמת הניצחונות הצבאיים לצד היעדרם המתמיה של לשונות מלכות, הבלטת הממד הכלכלי, ואף ההתכה המפליאה של תוארי האל בתוארי גיבורים בשר ודם.⁷³

(ב) אלכסנדר ינאי הרחיב את גבולות הממלכה אף יותר מאביו. יוסף בן מתתיהו מוסר לנו כי בעשרים ושבע שנות שלטונו כבש את עריהם של שליטים מקומיים בעבר הירדן ואת ערי החוף, מעכו ודור ועד עזה ורפיח, והכניע גם את אנשי גלעד

Other Early Jewish Sources', F. Parente and J. Sievers (eds.), *Josephus and the History of the Greco-Roman Period: Essays in Memory of Morton Smith*, Leiden 1994, pp. 127–140 B. Bar-Kochva, 'Posidonius of Apamea (C): Josephus למשל וראו למשל Antiochus VII Sidetes (132/1 B.C.E.) — Antiochus the Pious and Hyrcanus the Tyrant', idem, *The Image of the Jews in Greek Literature: The Hellenistic Period*, Berkeley 2009, pp. 399–439 (נוסח מורחב ומעודכן של מאמר שהתפרסם במקור בעברית בשנת תשנ"ו).

73 בשולי הדברים יש להעיר בהסתייגות מה על סיוע אפשרי נוסף, אך עקיף ומסופק, לזיהוי המוצע בין גיבור השיר ליוחנן הורקנוס. בלשונו של טור ו, 'מְחִץ גוֹיִם צְרִיכָה', משולבות כמדומה אלוויות לשני פסוקים הקרובים זה לזה בלשונם ובעניינם. פסוק אחד לקוח מברכת משה לשבט לוי: 'מְחִץ מְתַנֵּים קָמְיוֹ / וּמְשַׁנְּאֵיוֹ מִן יְקוּמוֹן' (דברים לג, יא). והפסוק השני לקוח מ'שירת האזינו': 'אָשִׁיב נָקֶם לְצָרִי / וְלְמְשַׁנְּאֵי אֲשֶׁלֶם' (דברים לב, מא), והמשך הכתוב בפס' מבא: 'אֲשַׁכֵּר חֲצֵי מִדָּם / וְחֲרָבִי תֹאכַל בְּשָׂר', הוא המקור לטור ז: 'חרבכה תואכל בשר', כפי שכבר צויין). המילים 'וּמְשַׁנְּאֵיוֹ מִן יְקוּמוֹן' בפסוק מברכת משה תורגמו באונקלוס תרגום מילולי 'ודבעלי דבבוהי דלא יקומון', ונוסח זה זכה להרחבות קלות בלבד במסורת התרגומים הארץ ישראליים: 'ובעלי דבבו מן קדמוי ויפלון ולא יקומון' (תרגום הקטעים), 'ובעלי דבבו מן קדמוי לא יכלין למיקום' (תרגום נאופיטי). כנגד זאת, בתרגום המיוחס ליונתן אנו מוצאים פיתוח נוסף ומפתיע של מסורת התרגום המתועדת בנאופיטי: 'ולא יהי לסנאווי דיוחנן כהנא רבא רגל למקום' – קללה לשונאיו של יוחנן הכהן הגדול שלא יוכלו לעמוד על רגליהם. כבר אברהם גייגר (א' גייגר, המקרא ותרגומו: בזיקתם להתפתחותה הפנימית של היהדות, תרגם י"ל ברוך, ירושלים תש"ט, עמ' 314) שיער שיוחנן זה אינו אלא יוחנן הורקנוס הראשון. מאז מתעצמים החוקרים בשאלה מה משמעותה ומשקלה של מסורת זו בתרגום המיוחס ליונתן (ראו למשל ד' פלוסר, 'ההשכיח עם ישראל את החשמונאים בימי הביניים?', קתדרה 75 [תשנ"ה], עמ' 36–54, בייחוד עמ' 38–39). אומנם יש המערערים על זיהויו של גייגר מטעמים שונים, ובין השאר הוצע שאין 'יוחנן' אלא שיבוש מאוחר מאוד מן 'אהרן' (א' שנאן, תרגום ואגדה בו: האגדה בתרגום התורה הארמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 194–195). אבל אם אכן מסורת מהימנה לפנינו, אפשר שיש בה עדות משלימה על זיקה פרשנית מיוחדת בין הפסוקים הנרמזים בשיר שלפנינו ובין דמותו של השליט החשמונאי המסוים הזה.

ומואב. הוא ניהל מלחמה ממושכת עם הערבים (קרי, הנבטים), והצליח ללכוד את עריהם בעומק עבר הירדן. כיבושיו בצפון התרחבו עד לגמלא שבגולן, והביאו את הממלכה החשמונאית לשיא התפשטותה (המלחמה היהודית א, 86-105; השו"קדמוניות היהודים יג, 324-397). בה בעת יוסף בן מתתיהו מדגיש את מעמדו הציבורי השנוי במחלוקת של ינאי, שהיה איש ריב ומדון וקלע עצמו לעימותים קשים מבית ומחוץ. באכזריותו הרבה הרג אלפים ממתנגדיו, ובאירוע המחריד ביותר, שנחרט בזיכרון הקולקטיבי (ומתועד בכמה וכמה מקורות עתיקים, לרבות אחדות ממגילות קומראן), אף תלה 800 מהם בירושלים (המלחמה היהודית א, 96-98; קדמוניות יג, 379-383). על הממוץ הרב שצבר אפשר ללמוד בעקיפין מידיעות שונות.⁷⁴ לענייננו נוגע בייחוד הדיווח שבימי אלמנתו אלכסנדרה (שלומציון) נשמרו סכומי עתק של כסף במבצרי הממלכה.⁷⁵ מטבעותיו הם הנפוצים מכל מטבעות החשמונאים.⁷⁶

מבחינת הישגיו הצבאיים אפשר שאלכסנדר ינאי מתאים לפחות כאביו – ומבחינה מסוימת אולי אפילו יותר ממנו – לזיהוי עם דמותו הפיוטית של הכובש עטור הניצחון, אשר מחץ גויים (טור ו) ואגר כסף וזהב בהיכלותיו (טור יא). אף יש לציין כי בעלי הספרות הכיתתית שהתגלתה במגילות קומראן מגלים יחס שונה לשני השליטים. יוחנן הורקנוס נטה כל ימיו לפרושים, וכפי הנראה היה שנוא על בני הכת.⁷⁷ כנגד זאת, לאחרונה הוצע כי יחסם לאלכסנדר ינאי לא היה כה עויץ כפי

74 בין שאר הידיעות המלמדות על עושרו של ינאי אפשר להזכיר גם את המסורת התלמודית שלפיה כינס ינאי את חכמי ישראל לארוחה חגיגית לציון ניצחונותיו 'והעלו מלוחין על שולחנות של זהב ואכלו' (בבלי, קידושין סו ע"א). ברם הסיפור המקביל למסורת זו אצל יוסף בן מתתיהו נסוב על יוחנן הורקנוס הראשון. ראו דיונה המפורט של ורד נעם בפרק 'הקרע עם הפרושים', אילן ונעם, בין יוספוס לחז"ל, א, עמ' 255-285.

75 קדמוניות היהודים יג, 417: בלחץ קְנִיָה המלכה 'הפקידה בידם את השמירה על המבצרים, חוץ מהורקאניה, אלכסנדריון ומכוור, ששם היו אוצרות סגולתה ($\epsilon\nu\theta\alpha \tau\acute{\alpha} \pi\lambda\epsilon\iota\sigma\tau\omicron\upsilon \acute{\alpha}\xi\iota\alpha$) $\eta\lambda\lambda\iota \alpha\upsilon\tau\eta\eta$, ז"א: חפצי הערך' (תרגום שליט, כרך ג, עמ' 111). בהמשך מסופר כי בסוף ימיה השתלט בנה, אריסטובולוס השני, על מבצרים רבים והוציא מהם את הכסף שנשמר בהם (המלחמה היהודית ב, 117; קדמוניות היהודים יג, 422-429).

76 על מטבעות ינאי ועל המשמעויות התעמולתיות של הסמלים המוטבעים בהם ראו א' רגב, 'דמותו של יוהנתן המלך לאור מטבעותיו', בכרך זה.

77 לדעת ח' אשל, מגילות קומראן והמדינה החשמונאית, ירושלים תשס"ד, עמ' 56-81, נרמז יחסם השלילי של בני העדה ליוחנן הורקנוס במגילה שסימנה 4Q175 והיא מכונה במחקר בשם *Testimonia* (ויש לה מקבילה חלקית במגילה שסימנה 4Q379, קטע 22, טור ב). על רמזים אפשריים נוספים כברית דמשק (ז 8-1 כ"א || יט 13-26 כ"ב) ובפשר נחום (4Q169, קטעים 3+4, טור א, שורות 2-4) ראו בר"כוכבא, 'לתולדות כת מדבר יהודה', בייחוד עמ' 7-19. לדעתו מקורות אלה מתארים את המצור שהטיל אנטיוכוס השביעי סידטס על ירושלים בשנת 132 לפנה"ס, בראשית ימי שלטונו של יוחנן הורקנוס, ומשתקפת בהם

שמקובל היה להניח עד כה, ואף מסתבר שתמכו בו (מטעמיהם) עד סוף מלכותו.⁷⁸ מבחינה זו, קל יותר לשער ששיר בשבח ינאי נקלט בספרות הכת, ואכן יש בידנו ראיה מפורשת לכך. בקטע מגילה קטן שסימנו 4Q448 נמצאו שרידים של שני שירים הכתובים בשלושה טורים, אחד מהם הוא מזמור קנד החיצוני, הידוע ממקורות נוספים, והאחר הוא תפילה הפותחת במילים 'עור קִדְשׁ על יונתן המלך, וכל קהל עמך ישראל אשר בארבע רוחות השמים', והמשכה מזרו את האל לברך בשלום את הממלכה כולה: 'יהי שלום כלם, ועל ממלכתך יתברך שמך'.⁷⁹ 'יונתן המלך' הוא – כמקובל על רוב החוקרים – שמו העברי של אלכסנדר ינאי.⁸⁰

עם זאת, יש לזכור כי בני הכת לא העלימו עיניהם מאופיו הקשה וההפכףך של ינאי, ולא בכדי כינוהו בספרותם 'כפיר החרון'.⁸¹ זאת ועוד, בניגוד לאביו, ינאי המשיך את המסורת שהחל בה אחיו, יהודה אריסטובולוס הראשון (שמלך לפניו במשך שנה אחת בלבד), והתעטר בתואר 'מלך'. ואכן כך הוא גם מכונה בתפילה שנרשמה במגילה 4Q448.⁸² היעדרו מנקר העיניים של תואר זה מן השיר השני

תפיסת הכת שהאירועים הם נקמת האל בשליט החשמונאי בגין תמיכתו בפרושים, אייבי הכת. ברכוכבא, 'לתולדות כת מדבר יהודה'. 78

אנטה שטיידל שיערה שקטע המגילה שטקסט זה רשום על גביו השתייך במקורו לתחילתו של אחד העותקים של החיבור הכיתתי 'מקצת מעשי התורה', ואולי הוא מגלה את נמענה המקורי של איגרת הלכתית זו. ראו A. Steudel, '4Q448: The Lost Beginning of MMT?', F. García Martínez, A. Steudel and E. Tigchelaar (eds.) *From 4QMMT to Resurrection: Mélanges qumraniens en hommage à Émile Puech* [STDJ 61], Leiden 2006, pp. 247–263. 79

כך מקובל מאז הפרסום הראשון של הקטע בידי אשל וירדני (א' וח' אשל וע' ירדני, 'חיבור מקומראן ובו קטע ממזמור קנד ותפילה לשלומו של יונתן המלך וממלכתו', תרביץ סג, [תשנ"א], עמ' 295–324, בייחוד עמ' 314–317). דעה מנוגדת, שלפיה מדובר בתפילה כיתתית המיחלת לתבוסת ינאי, הביעה למשל ע' מן, 'הערה על מגילה 4Q448 ממערה 4 של קומראן', תרביץ סז, (תשנ"ח), עמ' 103–119; אך ראו תגובתם של א' וח' אשל, 'התפילה לשלומו של יונתן המלך, מזמור קנד והפשר לישעיה י', תרביץ סז, (תשנ"ח), עמ' 121–130. 80

פשר הושע ב (4Q167), קטע 2, שורה 2 (קימרון, החיבורים העבריים, כרך ב, עמ' 260); פשר נחום (4Q169), קטעים 3–4, טור א, שורות 4–8 (קימרון, שם, עמ' 283). לניתוח רקעו הפרשני והאינטרטקסטואלי של כינוי זה ראו S. L. Berrin [Tzoref], *The Peshar Nahum* [STDJ 53], Leiden 2004. 81

4.1.5, סעיף 109–104. אומנם הממצא הנומיסטי מגלה בנקודה זו פנים לכאן ולכאן, וחוקרים ביקשו לראות בעדותו את תגובת המלך וחצרו לדרישת הפרושים מינאי לוותר על סמכות הכהונה הגדולה לפי המסורת התלמודית שבבבלי, קידושין סו ע"א. העניין סוכם אצל אילן ונעם, בין יוספוס 82

הנדרון כאן אומר דרשני, ואפשר שיש בו כדי לרמוז שהשיר נכתב במקורו כדי לפאר את יוחנן הורקנוס, שנמנע באדיקות מליטול לעצמו את התואר 'מלך'. במקרה כזה אולי מוטב לשער כי השיר נקלט בספרות הכת בחלוף זמן מה לאחר מותו של שליט זה, כאשר זיקת הטקסט לדמות המתוארת בו כבר התעמעמה במידת מה, שכן לא בנקל היו בני עדת היחד מכנסים לספרותם טקסט המקלס אויב פוליטי כה מובהק, שהם התנגדו לו בכל מאודם. אף כי אני עצמי נוטה להעדיף את הזיהוי עם יוחנן הורקנוס, יש להודות כי הנתונים העומדים לרשותנו לפי שעה אינם מאפשרים להכריע בוודאות בין שתי אפשרויות הזיהוי.

עצם הרעיון שמעשיו של שליט חשמונאי זכו לעיבוד פיוטי – שבסופו של דבר מצא את דרכו למגילת המלחמה – אולי נראה נועז במקצת, אבל יש בידנו עוד ראיה עצמאית על קיומם של טקסטים תעמולתיים מעין זה. ראיה זו באה מספר מקבים א – חיבור היסטוריוגרפי, עברי במקורו, שנכתב במגמה ברורה להעניק לגיטימציה לשליטי בית חשמונאי, ולדעת חוקרים רבים נתחבר בזמנו של יוחנן הורקנוס הראשון ובידי סופר בן חצרו.⁸³ מקבים א כולל קטעים רבים המנוסחים בלשון שירה, ובולטים ביניהם שני שירי שבח – האחד ליהודה המקבי (בפרק ג),

לחז"ל, א, עמ' 268-269, ואסתפק כאן בתמצית הדברים. בקבוצה אחת של מטבעות ינאי נטבעה תחילה הכתובת 'הונתן המלך', ולאחר מכן הוטבעה עליה מחדש הכתובת החלופית 'נתן הכהן הגדול וחבר יהדם' (זו קבוצה ת לפי מיונו של משורר, אוצר מטבעות היהודים, עמ' 190-191, 293 [לוח 41]). אם כן, לכאורה לפנינו ויתור על התואר 'מלך' ודבקות יתרה בתואר הכהן הגדול, שעליו נדרש ינאי לוותר לפי מסורת הבבלי (ראו D. R. Schwartz, 'On Pharisaic Opposition to the Hasmonaean Monarchy', idem, *Studies in the Jewish Background of Christianity*, Tübingen 1992, pp. 44-56 במקור בעברית בשנת תשמ"ג, בייחוד עמ' 46-47; וכנגדו ר' גולדבלט, 'איחוד הכהונה והמלוכה בארץ ישראל בתקופת בית שני', קתדרה 102 [תשס"ב], עמ' 7-28, בייחוד עמ' 9-11). כנגד זאת, בקבוצה אחרת של מטבעות נדירים מופיעה כתובת בעלת התואר הכפול 'כהן, המלך', ואפשר לפרשה כביטוי של התעקשות על כפל התארים. משורר רשם מטבע אחד בלבד מסוג זה וסימנו מ 17 (אוצר מטבעות היהודים, עמ' 41, 184, 274 [לוח 27]), אך מאז נמצאו דוגמאות נוספות שנאספו ונדרונו בידי D. B. Barag, 'Alexander Jannaeus: Priest and King', A. M. Maier, J. Magnés and L. H. Schiffman (eds.), *'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel* [JSJ Supp. 148], Leiden 2012, pp. 1-5. ועדיין שאלה היא אם הנתונים הנומיסמטיים אכן חייבים להתפרש לאור המסורת התלמודית או שמא יש להסבירם בדרכים אחרות.

83 ראו למשל א' רפפורט, ספר מקבים א, ירושלים תשס"ד, עמ' 48-63.

והשני לאחיו שמעון (בפרק יד).⁸⁴ בהקשרם אלה הם שירי מספד, המתארים את דיוקנאות המנהיגים לאחר מותם, ועל כן אין הם זהים בסוגתם לשיר הנדון כאן. אבל בכל זאת הם בני השוואה, משום שמבעד למעטה היווני של החיבור – שנוסחו העברי המקורי אבד – נקל לעמוד על הסגנון המקראי שנהג במסורת שירי השבחה לבני השושלת החשמונאית. השירים נבדלים זה מזה מבחינות אחדות, כגון מידת הפירוט בנתונים ריאליים: השיר על יהודה מנוסח כולו במליצות מעין-מקראיות, ואין בו התייחסות ישירה לפרטי המציאות, ואילו השיר על שמעון שופע נתונים ריאליים. מצד אחר, השיר על יהודה מדגיש בעיקר את עניין הניצחון, בעוד השיר על שמעון מרחיב על תוצאות המלחמה ושנות השלום והשגשוג הכלכלי שבאו בעקבותיה. יש להם גם נקודות קרבה ספציפיות יותר לשיר שלנו. לדוגמה, השיר על יהודה פותח במילים 'יורחב כבוד (δόξα) לעמו' (פס' 3), וגם השיר על שמעון מטעים את 'כבודו' (פס' 4: δόξα αὐτοῦ); ניסוחים אלה מזכירים את התואר 'איש כבוד' (טור ב) ואת הקריאה 'מלא ארצכה כבוד' (טור ח).⁸⁵ ועוד מספר השיר על שמעון: 'ויאסוף שביה (αἰχμαλωσίᾳ) גדולה' (פס' 7), ותיאור זה דומה לקריאת הרובר אצלנו: 'שבה שביכה... ושול שללכה' (טורים ב-ג).⁸⁶ אומנם ערך ההקבלה בפרטים מבודדים כאלה מוגבל, קל וחומר אם אנו תלויים בשחזור המצע העברי מתוך תרגומו היווני, אך היא בכל זאת מעידה על אוצר מוטיבים משותף. יתר על כן, השירים המשוקעים בספר מקבים א מלמדים על מקומה של שירה, שנכתבה בדגמים ובסגנון מעין-מקראיים, בתעמולת החצר החשמונאית, וכנראה ביחוד בימיו

84 למכלול השירים בספר מקבים א ולשחזור מצעם העברי המשוער ראו במיוחד G. O. Neuhaus, *Studien zu den poetischen Stücken im 1. Makkabäerbuch* [Forschung zur Bibel, 12], Würzburg 1974. לניתוח מרקמו האינטרסקטואלי של השיר בשבח שמעון (מקבים א יד) ראו T. Hieke, 'The Role of "Scripture" in the Eulogy of Simon (1 Macc 14:4-15)', R. Egger-Wenzel, K. Schöpflin and J. F. Diehl (eds.), *Weisheit als Lebensgrundlage: Festschrift für Friedrich V. Reiterer zum 65. Geburtstag*, [DCLS 15], Berlin 2013, pp. 151–167.

85 המילה היוונית δόξα מתרגמת את 'כבוד' בקביעות בתרגום השבעים. לפירוט הנתונים ראו מוראוקה, מילון, עמ' 175; הנ"ל, מפתח, עמ' 32. השוו למשל במדבר יד, כא: 'וַיִּמְלֵא כְבוֹד ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ' – תרגום השבעים: καὶ ἐμπλήσει ἡ δόξα κυρίου πᾶσαν τὴν γῆν.

86 המילה היוונית αἰχμαλωσία היא תרגום קבוע של 'שבי' ו'שביה' בתרגום השבעים. ראו מוראוקה, מילון, עמ' 18; הנ"ל, מפתח, עמ' 5. השוו למשל חבקוק א, ט: 'וַיִּאֶסֶף כְּחֹל שְׁבִי' – תרגום השבעים: καὶ συνάξει ὡς ἄμμον αἰχμαλωσίαν; דברי הימים ב' כח, ה: 'וַיִּשְׁבּוּ מִמֶּנּוּ שְׁבִיָּה גְדוֹלָה' – תרגום השבעים: καὶ ἐπάταξεν ἐν αὐτῷ καὶ ἠχμαλώτευσεν. ἔξ αὐτῶν αἰχμαλωσίαν πολλήν.

של יוחנן הורקנוס הראשון.⁸⁷ מתקבל על הדעת ששירים כאלה נכתבו לא רק על בני השושלת שכבר הלכו לעולמם אלא גם על השליט הפועל בהווה.

3. קריאה לציון

דף יט (שורות 5-2) כ"ב ב (שורות 5-7)	דף יב (שורות 13-15א)
ציון שמחי מואדה ^a	ציון שמחי מאדה
<	והופיעי ברנות ירושלים
והגלנה כול ערי יהודה	והגלנה כול ערי יהודה
פתחי שְׁעָרֶיךָ תמיד	פתחי שְׁעָרֶיךָ תמיד
להביא אליך חיל גוים	להביא אליך חיל גוים
ומלכיהם ישרתוך	ומלכיהם ישרתוך
והשתחוו לך [כול מעניך]	והשתחוו לך כול מעניך
[ועפר רגליך ילחכו]	ועפר [רגליך ילחכו]
^a מאוד כ"ב ב	

השיר השלישי שייך לסוגה מצויה בספרות הבית השני – שירי שבח לציון, היא ירושלים. דוגמה אחרת בת התקופה, שנדונה הרבה במחקר, היא השיר המכונה 'תהילה לציון' (Apostrophe to Zion), בתבנית אקרוסטיכון אלפביתי מלא, שנתגלה לראשונה בין מזמורי המגילה 11QP^a (דף כב, שורות 1-15).⁸⁸

87 ביטוי אחר של תעמולת החצר, בתחום האמנות החזותית, מתגלה בממצא הנומיסמטי. בהקשר זה ראוי לציין קבוצת מטבעות מיוחדת של יוחנן הורקנוס הראשון, המתאפיינת בדימויי קסדה בצד אחד של המטבע וקרני שפע בצדו האחר – דימויים המסמלים ניצחון צבאי מחד גיסא ועושר כלכלי מאידך גיסא. הכתובת החקוקה במטבעות אלה היא 'היוחנן הכהן הגדל ראש חבר היהודים', והשימוש יוצא הדופן בתואר 'ראש' מבליט את מעמדו הפוליטי של השליט בלא להיוקק לתואר 'מלך'. צירוף המוטיבים החזותיים מעלה קרבה ראויה לציון לצירוף המוטיבים הספרותיים המשתקפים בשיר הנדון כאן. זוהי קבוצה ח של מטבעות החשמונאים לפי מיונו של משורר, אוצר מטבעות היהודים, עמ' 39, 181, 270 (לוח 18, למטה).

88 J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumrân Cave 11: 11QP^a* [DJD 4], Oxford 1965, pp. 43, 85–89; idem, *The Dead Sea Psalms Scroll*, Ithaca, NY 1967, pp. 123–127. ראו למשל M. Morgenstern, 'The Apostrophe to Zion: A Philological and Structural Analysis', *Dead Sea Discoveries* 14.2 (2007), pp. 178–198; קיסטר, 'ירושלים והמקדש בקומראן', מגילות קומראן: מבואות ומחקרים, א-ב, בעריכת מ' קיסטר, ירושלים תשס"ט, כרך ב, עמ' 477-496, בייחוד עמ' 478-482; H. Najman, 'Conceptualizing Wilderness: Poetic Processes and Reading Practices in the Hodayot and the Apostrophe to Zion', *'Clear a Path in the Wilderness': The Dead Sea*

ישעיה ס	השיר השלישי
לְהִבִּיא אֵלֶיךָ חֵיל גּוֹיִם	טור ה': להביא אליך חיל גואים
וּמְלָכֵיהֶם יִשְׁרְתוּנֶךָ	טור ו': ומלכיהם ישרתוך
וְהָלְכוּ אֵלֶיךָ שְׁחוֹחַ בְּנֵי מְעַנֶּיךָ	טור ז': והשתחוּו לך כול מענריך
וְהִשְׁתַּחֲוּוּ עַל פְּפוֹת רַגְלֶיךָ כָּל מְנַאֲצֶיךָ	

נקודות הדמיון הברורות בין המקורות מבליטות ביתר שאת את ההבדלים ביניהם. הנבואה בישעיה ס גדושה בתיאורים מפורטים של העושר המופלג שיזרום לירושלים (פס' ו-ט, יא, יג, טז-יז), של ההשתעבדות הגמורה של אומות העולם לצורכי העיר (פס' י, יב, יד), ושל התמורות הקוסמיות שיחולו בטבע כדי לספק לה תאורה נצחית (פס' א-ג, יט-כ). ואולם אף פרט מן התיאורים האסכטולוגיים האלה לא מצא את דרכו לשיר שלפנינו. טוריו מציירים תמונה שהיא לפחות ריאליסטית בממדיה אם לא גם בתוכנה: ירושלים היא מרכז כלכלי השואב אליו עושר מאומות העולם, ומרכז פוליטי המפגיג דומיננטיות כלפי מלכי האזור. הבדל זה מרמז שאף על פי שהשיר יונק בעליל מן הנבואה האסכטולוגית, הפרספקטיבה שלו מעשית ואופקיה היסטוריים.

הזיקה בין הטורים ד-ח ובין ישעיה ס מעמידה אותם בניגוד לטורים א-ג, שאין בהם מגע דומה לפסוקי הנבואה הנדונה. לפנייה לציון לשמוח, המנוסחת בלשון ציווי, יש אומנם מקבילות מילוליות במקרא, אבל ברובן היא משמשת הקדמה להיגד המנמק אותה בצורך להכיר בגדולת האל ובשכינתו בעיר (כגון ישעיה יב, ו; צפניה ג, יד-טו; זכריה ב, יד). כנגד זאת, השיר שלפנינו אינו מספק הנמקה דומה לקריאה לעיר לפרוץ בשמחה. למעשה, טור ד אינו מוצג כלל בתור הנמקה אלא כהמשך ישיר של לשונות הציווי שבחלקו הראשון של השיר ('שמחי [...] פתחי [...]'). יתר על כן, מבחינה תמטית השיר מטעים את מעמדה הכלכלי והמדיני של ירושלים, אך נמנע במפגיע מלייחס אותו לפעולת האל. שתיקה זו מזדקרת לעין בהנגידנו את טורי הפתיחה של השיר ('ציון שמחי מאוד [...] והגלנה כול ערי יהודה') למזמורי תהילה הדומים לו במבנם ובניסוחם, אך מנמקים את זימון העיר לומר דבר שבח בגדולת האל או בפעולות שעשה למענה (כגון תהילים צו, ח-ט; קמו, יב-יג). גם ניתוחו של חלק זה מעיד אפוא על השיר שלפנינו שאף על פי שהוא בנוי מלִבְנֵים שנלקטו מספרות המקרא, נקודת מבטו אינה תאולוגית כי אם תועלתנית, ועיקר עניינו אינו בגילוי החוקיות האלוהית הסמויה אלא ביחסי הכוחות הפועלים בהתרחשות ההיסטורית הגלויה.

מן הדיון עד כה עולה חלוקה תמטית של השיר: טורים א-ג (וביתר דיוק: טורים א+ג, כפי שיבואר להלן) עניינם זימון העיר ירושלים ושאר ערי יהודה לשמוח,

ואילו טורים ד-ח מציגים את עושרה הכלכלי וכוחה המדיני של העיר. הקשר הרופף בין שני החלקים התמטיים ניכר בעובדה שערי יהודה, שנזכרו במפורש בחלק הראשון, אינן ממלאות כל תפקיד בחלק השני. זאת ועוד, לכל אחד מן החלקים זיקות אינטרטקסטואליות למקורות שונים במקרא: טורים א+ג נסמכים בעיקר על ספרות המזמורים, ואילו טורים ד-ח שואבים (בסלקטיביות רבה) מספר ישעיה ובעיקר מן הנבואה בפרק ס.

הבדל הנוסח העיקרי בין כתיב-היד השונים של השיר שלפנינו בא לביטוי בהוספת טור שירי שלם: 'זהביעי ברנות ירושלים' (טור ב.)⁹¹ להבדל זה יש רע בתולדות הנוסח של הנבואה בישיעה ס: כבר בפתיחתה 'קומי אורי' (פס' א) הוסיף תרגום ונתן לארמית את השם 'ירושלים': 'קומי אנהרי ירושלים'. עם זאת, דומני שעיקר טעמו של הטור הנוסף כאן הוא שוב התאמת השיר להקשר הכולל של מגילת המלחמה. השם 'ציון' אינו מופיע בשום כתוב אחר במגילת המלחמה זולתי השיר הנדון כאן, ואילו השם 'ירושלים' נזכר בחלקים שונים של המגילה כפי שהיא לפנינו (א 3; ג 11; ז 4), ובייחוד בתיאור הקרבות הבא מייד לאחר סדרת השירים בדף יב (ראו שורה 17: 'גבורי המלחמה בירושלים'). אם כן, יש באזכורה המפורש של ירושלים משום התאמה להקשר המייד בדף יב ולהקשר הכללי במגילת המלחמה במילואה. על מעמדו המשני של טור ב אפשר ללמוד גם מכיוון אחר. בנוסח הקצר (שמעידים עליו דף יט וכ"ב) לובש החלק התמטי הראשון של השיר צורת דר-טור: 'ציון שמחי מאוד // והגלנה כול ערי יהודה' (טורים א, ג). שני טורים אלה מצטרפים כצלעות לתקבולת נרדפת מלאה: 'ציון' ו'ערי יהודה' עומדות זו כנגד זו בתקבולת גם בתהילים סט, לו (השוו איכה ה, יא), והפעלים שמ"ח וגי"ל מצטרפים לצמד מילים קבוע בלשון השירה המקראית (כגון ישעיה סו, י; יואל ב, כג; תהילים מח, יב, ועוד). אפילו מילות התפקיד 'מאוד' בצלע הראשונה ו'כול' בצלע השנייה מקבילות זו לזו מבחינה סמנטית בתפקדן בתור ביטויי העצמה (השוו למשל תהילים צו, ד). לעומת זאת, בנוסח הארוך (שמעיד עליו דף יב) מקבל חלק זה של השיר צורת תלת-טור: 'ציון שמחי מאוד // והופיעי ברנות ירושלים // והגלנה כול ערי יהודה'. לכאורה משתלב הטור הנוסף בהקשר ללא דופי, שכן 'ציון' ו'ירושלים' מצטרפות אף הן לצמד מילים קבוע בלשון המקרא. ברם הפועל 'הופיע' לעולם אינו משמש במקרא בתקבולת מול שמ"ח או גי"ל, ואין תמה בדבר שהרי מדובר בפעלים משדות סמנטיים שונים לגמרי. אף אין במקרא שום הקבלה לצירוף 'הופיעי ברנות' (ובכלל אין בלשון המקרא דוגמה להשלמת הפועל 'הופיע' בצירוף יחס

91 ישי מסתפקת בקביעה שהנוסח של דף יב 'רחב יותר' בלא לבאר את גרסתו (ישי, תפילות,

עמ' 139-140; טור יט, עמ' 185).

שגרענו ב''). מבחינה סגנונית סוטה אפוא טור ב מן הבינוי המוקפד של התקבולת המורכבת מטורים א ו-ג, מערער את איזונו הפנימי, משולב בהקשרו במידה חלקית בלבד, ויוצר חספוס המעיד כי שובץ במקומו בשלב מאוחר יחסית.

הוספת טור ב משנה את הבנת הטורים שסביבו ואף את הבנת השיר בכללו. במעגל הקרוב הוספת הטור משנה מעיקרה את משמעות הפועל בטור ג. אם טור ג מצטרף ישירות לטור א (כמצוי בנוסח הקצר), מתבקש לגזור את הפועל מן השורש גי"ל ולנקדו 'הַגְלָנָה'.⁹² ואילו בבואו לאחד טור ב (לפי הנוסח הארוך), נצבע הפועל כמשמעותו המיוחדת של הפועל 'הופיע', המתייחד בלשון המקרא לציון נצנוץ האור מן האפלה (איוב ג, ד; לז, טו), ומכאן בהשאלה לציון התגלות האל (דברים לג, ב; תהילים נ, ב; פ, ב; צד, א). הציווי 'הופיעי ברנות ירושלים' מצייר תמונה תאופנית של התגלות העיר לנגד עיני הדובר. אף יש ממד ארס-פואטי לתמונה זו, שכן מדיום ההתגלות הוא 'ברנות', כלומר בדברי שבח והלל דוגמת השיר הזה עצמו. לאור הצהרה כזאת מתבקש לראות בטור ג ציווי מקביל המופנה לשאר ערי יהודה להתגלות לעיני הדובר, ולנקד אפוא את הפועל 'הַגְלָנָה'.

במכלול השיר הוראת הדובר לירושלים ולערי יהודה להתגלות נקשרת לטור ד: 'פתחי שעריך תמיד'. מבחינת התמונה המצוירת בשיר, נוצק תוכן ממשי בהוראה עצמה: אין מדובר עוד בהתגלות מופשטת (כגון העלאת תמונתה של העיר בזיכרון, או ציורה באמצעים מילוליים בלבד) אלא בחשיפת פניה של העיר עצמה. הרי מי שבא אליה מבחוץ רואה תחילה רק את חומתה, ואילו פנים העיר מוסתר מעיניו; רק עם פתיחת השערים מתגלה שפע הטוב שבתוכה. יתר על כן, מבחינה סגנונית, בלשון המגילות מצטרפים הפעלים גל"ה ופת"ח לצמד מילים הנקרה בייחוד בהקשרים המציינים גילוי נסתרות: 'כי אתה א[ל]י פתחתה לבני לכינתה // ותגל אוזני ברזי פלא' (הודיות כב 31-32), 'ויגל עיניה[מה] בנסתרות // ואוונם פתח וישמעו עמוקות' (ברית דמשק, 4Q268 1 7 || 4Q266 2 i 5). במקרה שלנו מגשר

92 אני סבור שהפועל נוטה שלא כרגיל בבניין הפעיל, בעקבות מעבר כללי יותר מבניין קל להפעיל לשם הבעת אינקהואטיביות (inchoative verb), כלומר מצב הפניסה לפעולה או התחלתה (להבדיל מהתמשכותה); השוו לנתונים שאסף קימרון, דקדוק, עמ' 243-245, סעיף C3.6.1. תופעה זו עולה במקורות נוספים המעידים על לשון הבית השני. לדוגמה, בשמות טו, א גורס נוסח המסורה: 'אֶז יִשִּׁיר מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה' וַיֹּאמְרוּ לְאָמֹר: אֲשִׁירָה לַה' כִּי גָאָה גָאָה וגו', והשיר גופו פותח בלשון זימון עצמי (המובעת מבחינה דקדוקית בצורת קוהורטיב בגוף ראשון), ואילו בנוסח השומרונים פותח השיר בזימון הקהל 'אשירו לה' וגו'. צורת ציווי זו אינה מתפרשת אלא בבניין הפעיל, ושיעור הכתוב: 'פָּצְחוּ בַשִּׁיר'.

הצמד על קו התפר בין שני חלקיו התמטיים של השיר ומתאר את חשיפת תוכה הנסתר של העיר המבוצרת.

התכנית הריתמית שהשיר יצוק בה מבוססת על התחלפות בין שורות שיש בהן שלוש מילים מוטעמות לשורות שיש בהן ארבע מילים כאלו:⁹³

הטקסט	מקצבו
א ציון שמחי מאור ⁹⁴	— — —
ב ⁹⁵	
ג והגלנה כול ערי יהודה	— — — —
ד פתחי שעריך תמיד	— — —
ה להביא אליך חיל גוים ⁹⁶	— — — —
ו ומלכיהם ישרתוך	— — —
ז והשתחוו לך כול מעניך	— — — —
ח ועפר רגליך ילחכו	— — —

נוסחו המקורי של השיר כלל שבעה טורים, ואולי אין זה מקרה. הרי המספר שבע נחשב בעת העתיקה למספר טיפולוגי המביע שלמות. אפשר שגם האטרנציה הריתמית בדרגם 3:4 אינה מקרית, משום שהיא יוצרת צמדי טורים שמספר הטעמותיהם מסתכם ב-7. מלבד זאת, כיוון שמספר השורות בלתי זוגי, יוצא שהשיר נפתח וגם נחתם

93 יוצא מכלל זה טור ו, שאמור היה לכלול שלוש הטעמות אבל יש בו שתי מילים בלבד. התופעה הפרוודית היא אפוא סינקופה של אחת ההטעמות הצפויות לפי תבניתן של שאר שורות השיר. (ב' הרשב, משקל וריתמוס בשירה העברית החדשה, ירושלים תשס"ח, עמ' 142-157, מכנה תופעה זו בשם 'פיריכיוס', אך שימושו במונח אינו בדיוק לפי הגדרתו במטריקה היוונית הקלאסית; ראו T. V. F. Brogan and R. J. Getty, 'Pyrrhic', A. Preminger and T. V. F. Brogan et al. (eds.), *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton NJ, 1993, p. 1008. מכל מקום, תופעה זו משמשת בין השאר להדגשת החומר הלשוני הנתון בשורה באמצעות הארכת קריאתו, כדי שיתאים לתכנית הארוכה מדי.) הסבר זה עשוי להלום את ההקשר המיידי של טורי השיר הנדונים כאן: טור ה קובע שעושר העמים ('חיל גוים') יזרום לירושלים, ואילו טור ו מטעים שהעיר תהיה לא רק מרכז כלכלי, אלא שאפילו מלכי העמים עצמם יהפכו למשרתיה. מבעד להדגשה זו ניבט שוב מבט ריאליסטי, המודע היטב להבדל שבין מעמד מרכזי מבחינה כלכלית לדומיננטיות מדינית, ודווקא משום כך חשוב לו להטעים ששתי התכונות תאפיינה את העיר.

94 חילוף כתיב ודקדוק: 'מאוד' בכ"י ב כנגד 'מאדה' דף יב, 'מוארה' בדף יט.

95 הבדל גרסה: חסר בדף יט (וכנראה גם בכ"י ב) כנגד 'הופיעי ברנות ירושלים' בדף יב.

96 חילוף כתיב ודקדוק: 'גוים' בכ"י ב ובדף יט כנגד 'גואים' בדף יב.

בשורות בנות התכנית המשולשת, וכך מושגת הבלטה פרוזודית של סיגורו המבני.⁹⁷ מסתבר שמלאכת בינויו של השיר הציבה לה למטרה שמספר השלמות יהדהד בשתי רמותיו העיקריות של הארגון השירי: הן במספר הטורים בשיר הן במספר ההטעמות בטורים עצמם. מבנה מעין זה עשוי להיות תכלית פואטית לעצמה, אבל אפשר גם לראות בו ביטוי מבני למתח הרעיוני הקיים בשיר גם במישור התמטי בין ריבוי הגויים מכאן, ובין אחדות המתגלמת בעיר ירושלים שכולם יהיו כפופים לה מכאן. בנייתו הממצא דלעיל הוצע לחלק את השיר לשני חלקים על בסיס תמטי: טורים א-ג קוראים לשמחת העיר, ואילו טורים ד-ח מציגים את עושרה וכוחה. כפי שראינו חלוקה זו אף מתאשרת בנייתו זיקותיהם הבין-טקסטואליות של טורי השיר למקורותיהם המקראיים, והיא משקפת תכונת יסוד של חומרי הגלם ששימשו לבניין השיר. ברם משעה שלוכדו חומרי הטורים במסגרת שירית אחידה מסתמנת בהם חלוקה שונה במקצת. מבחינה תחבירית בולט ההבדל בין טורים א-ד מכאן לטורים ה-ח מכאן: בראשונים מופיעות צורות ציווי בלבד ('שמחי... [והופיעי]... הגלנה... פתחי'), ואילו באחרונים אין למצוא צורות ציווי כלל ותחתיהן מופיעות צורות פועל שונות ('להביא... ישרתוך... והשתחוּ... ילחכו...').⁹⁸ לחלוקה זו יש גם אחיזה תמטית, כי טורים א-ד מתמקדים בעיר עצמה, בעוד טורים ה-ח עוברים לתאר את יחס הגויים אליה. וכן תואמת חלוקה זו, מבחינה פיגורטיבית, את וקטור התנועות המשתמעות מן הפעלים המשמשים בשני החלקים: הבעת השמחה ופתיחת השערים שבטורים א-ד הן פעולות הפונות מן העיר החוצה, ואילו הפעולות המתוארות בטורים ה-ח – בוא העושר, שירות המלכים, השתחוות המענים וליחוך עפר רגליה של העיר – כולן פונות אל העיר פנימה. דינמיקה זו ממחישה את מעמדה המרכזי של העיר בתור מוקד הפעילות ומושא ההתבוננות.

קשה לזהות בשיר סממנים ברורים של החוג החברתי והרעיוני שברקעו, אבל כמה מפרטיו ודאי אינם הולמים את עולם המחשבה הכיתתית של עדת היחד. מצד אחד, הרעיון שירושלים תתמלא כמוצרים שמוצאם נוכרי היה כנראה מעורר חלחלה בקרב מי שהקפידו בקנאות קיצונית על טהרת עיר המקדש וראו בגויים מי

97 הוספת טור ב מקלקלת את שורת המקצב, כיוון שהיא גורמת להופעתם של שני טורים רצופים בעלי שלוש הטעמות. אף זו ראייה – גם אם עקיפה – למעמדו המשני של טור זה.

98 ראויה לתשומת לב היא העובדה שלשון השיר עדיין משקפת את הכלל התחבירי המסדיר בעברית המקראית הקלאסית את תפוצתן ושימושן של הצורות המודאליות ה'חלשות' (non-volitive), כלומר אלו שאינן מביעות את רצון הדובר, המשמשות כאן בתפקיד השכיח של הבעת פעולות שטרם קרו (כלומר פעולות בתחום העתיד): צורת 'וקטל' באה בראש משפט (טור ז: 'והשתחוּ לך כול מענייך'), ואילו צורת 'יקטול' באה בהמשכו (טור ו: 'מלכיהם ישרתוך'; טור ח: 'ועפר רגליך ילחכו').

שטמאים ללא תקנה מיסודם. גם הרעיון שאומות העולם ישתעבדו לישראל אינו עולה בקנה אחד עם הציפייה האפוקליפטית להשמדתם המוחלטת והקרוכה של כל הגויים, שהם בחזקת רשעים ועובדי אלילים (ראו למשל פשר חבקוק יב 14 – יג 4). מצד אחר, אין בשיר כל אזכור של האל או אפילו רמז עקיף לפעולתו. פעולות הסגידה המתוארות בו מופנות כולן כלפי ירושלים. משום כך ייתכן שגם השיר הזה לא חובר בקרב עדת היחד – או בזרם רוחני קרוב⁹⁹ – אלא נקלט בספרותה ממקור שאינו ידוע לנו.

האם יש זיקה ספרותית באופק המקורות בין שיר זה ובין השיר הרביעי העוקב? יש נקודות דמיון מסוימות בין שני השירים. מבחינה צורנית שניהם פותחים בחטיבות זימון המנוסחות בלשון ציווי, פונים לדמויות נשיות, ומדגישים את מעמדן המלכותי, עושרן ושליטתן על הגויים. לעומת זאת, הם נבדלים מבחינה פרוזודית: טורי השיר הרביעי יצוקים בתבנית ריתמית קבועה, בעוד טורי השיר השלישי משקפים התחלפות סדירה בין שתי תבניות ריתמיות, קצרה וארוכה. מבחינה פיגורטיבית השיר הרביעי מינימליסטי למדי; הדימוי העיקרי בו הוא של קבוצת הנמענות, 'בנות עמי', כשהן ערויות תכשיטי פאר, והדימוי הזה נותר סטטי ואינו זוכה לפיתוח מיוחד. לעומת זאת, השיר השלישי מושגת על העשרה פיגורטיבית מתמדת של דימוי העיר המואנשת למחצה, וכל טור מוסיף קו נוסף לתמונה: שמחתה, פתיחת שעריה, כניסת עושר הגויים לתוכה, ומחוות ההשתעבדות שמפגינים מלכי הגויים כלפיה: שירות, השתחוות ולחיכת העפר. זאת ועוד, השיר השלישי בנוי מלכנים שנלקטו בכיבוד מספרות הנבואה והשירה המקראית, ואילו השיר הרביעי ממעט מאוד בעיבוד ישיר של מקראות מסוימים. מבחינה פואטית יש אפוא קרבה בין השירים לצד הבדלים משמעותיים, וקשה להכריע אם הם שייכים לבית יוצר אחד אם לאו.

כיוון שהשיר מדבר בלשון עתיד אין הוא מספק נקודת אחיזה ברורה בדבר זמן חיבורו. התמונה המצוירת בשיר מבוססת על תיאורים מקראיים, שנשאלו פחות או יותר כצורתם, ולכן קשה לדעת בדיוק איזה משקל היסטורי יש לייחס לכל מרכיב בהם. האם המכלול מתאר תוצאה מתבקשת ממצב קיים? ושמה ייחוליו לעתיד משקפים, על דרך ההיפוך, מצוקות מסוימות בהווה שהולידו תקוות מעין אלו? כל אחת משתי האפשרויות הולמת כמה וכמה פרקים בתולדות ירושלים, ביחוד

99 לשם השוואה, אף אחת מציפיותיו של השיר הנדון כאן אינה מובעת ב'ההילה לציון' – יצירה מזמורית מימי הבית השני שאין סממן כיתתי מובהק בסגנונה או בעולמה הרעיוני – והיא קובעת תחת זאת במפורש: 'סביב נכרתו צריך, ציון, ויתפזרו כול משנאיך' (11QP8^a) [11Q5], דף כב, שורות 10-11; נוסח מקביל, הנבדל בפרטים קלים בלבד, נשמר במגילה שסימנה [4Q88]=4QP8^f, דף ת, שורות 6-7.

בתקופה ההלניסטית-הרומית, אך בהיעדר רמזים שקופים יותר מוטב שלא לקבוע מסמרות בשאלת מוצא השיר בנוסחו המקורי.

4. זימון מקהלת נשים

דף יט (שו' 7-8) כ"י ב (שו' 7-8)	דף יב (שורות 15-16א)
א [בְּנֹתַי] עַמִּי	בנות עמי
ב הַבְּעֵנָה בַקּוֹל רְנָה	צרחנה בקול רנה
ג עֲדִינָה עֲדֵי כְבוֹד	עדינה עדי כבוד
ד וְרִדְיָנָה בַמַּלְכוּת [...]	ורדינה במלכות [...]
ה [...] לַמַּחְנִיכָה	[...] למחניכה
ו יִשְׂרָאֵל לַמַּלְכוּת [עוֹלָמִים	וישראל למלוך עולמים

השיר הרביעי מעוצב, לדעתי, כהיפוך פנייתו של ירמיהו, נביא החורבן (ירמיה ו, כו). השוואת הכתובים חושפת את הדמיון המבני ביניהם:

השיר הרביעי	ירמיה ו, כו
א] פנייה: בנות עמי	בַת עַמִּי
ב] ציוויים: הבענה (נ"א: צרחנה) בקול רנה עדינה עדי כבוד ורדינה במלכות [...]	חַגְרֵי שָׁק וְהַתְּפִלָּשִׁי בְּאֶפֶד אֲבָל יְחִיד עֲשֵׂי לְךָ, מִסְפַּד תִּמְרוֹרִים כִּי פֶתָאִם יָבֵא הַשָּׂדֶד עָלֶינּוּ
ג] הנמקה: [כ"י ...] למחניכה ¹⁰⁰ וישראל למלכות (נ"א: למלוך) עולמים	

הן דברי ירמיהו הן יחידת השיר פותחים בלשון פנייה לבנות ישראל, ממשיכים בסדרה בת שלושה היגדים המנוסחים בלשון ציווי, וחותמים בדברי הנמקה. תוכן ההנמקה משתנה בהתאם לסיבת הזימון בשני הקטעים: ירמיהו מזמן את בת ישראל כדי לקונן על החורבן ('כִּי פֶתָאִם יָבֵא הַשָּׂדֶד עָלֶינּוּ'), ואילו השיר שלפנינו קורא לבנות ישראל לחגוג ניצחון על אויבי ישראל ('כִּי¹⁰¹ ...] למחניכה / וישראל למלכות עולמים').

100 לא ירדתי לסוף דעתה של ישי, תפילות, עמ' 141: 'מציאות המילה למחניכה בשלמותה ב-4Q492, קטע 1, שורה 8 מסייעת לשחזר את היעדרות המילה בשני הנוסחים האחרים שבמה"מ [= שבמגילת המלחמה]. אינני רואה סיבה טקסטואלית או חומרית להימנע משחזור מילה זו בלקונה שברף יב.

101 בשל הדמיון המבני בין הכתובים אף מתבקש להשלים מסכרה את המילה 'כי' בראש טור ה, בדומה לפתיחתו של מרכיב ההנמקה בפסוק מירמיה, אך תפקיד הטור ברור גם בלא השלמה זו.

עצם השימוש בשירים בשני מעמדים אלה מוכר היטב במקרא. את דברי ירמיהו אפשר להשוות לזימון הנשים המקוננות בדברי דוד על שאול: 'בְּנֹת יִשְׂרָאֵל, אֶל שְׂאוּל בְּכִינָה / הַמְלִכְשֶׁכֶם שְׁנֵי עִם עֲרִינִים / הַמַּעֲלָה עָדֵי זָהָב עַל לְבוּשְׁכֶן' (שמואל ב' א, כד). ובהעברת לשון הפנייה לאחר צורת הציווי – בקינת הנביא על עמון: 'צַעֲקָנָה, בְּנֹת רֶבֶה / חֲגַרְנָה שְׂקִים / סַפְדָּנָה וְהִתְשׁוּטְטָנָה בַּגְּדוֹת / כִּי מִלְכֶם בְּגוֹלָה יֵלֶךְ פְּהִינְיוֹ וְשָׁרְיוֹ יַחְדָּיו' (ירמיה מט, ג). השיר במגילת המלחמה מזכיר במקצת גם את תיאור הנשים המהללות את ניצחון שאול ודוד על הפלשתים (שמואל א' יח, ו-ז; האירוע נרמז עוד בשמואל א' כא, יב; כט, ה).¹⁰² זימון הנשים הוא חלק מתבנית ספרותית האופיינית לשירים הנאמרים באופן מסורתי לאחר קרב: רינת המנצח מכאן או קינה על המנוצח מכאן. ההקשר הצבאי הולם את השימוש במבע רטורי זה במגילת המלחמה.¹⁰³

חילופי הגרסאות בשיר זה שוב מתבארים בקלות בהרמוניזציות, והפעם להקשר שהשיר משוקע בו בדף יב:

(1) בטור א הפועל 'צרחנה' (כגרסת דף יב) אינו הולם את ההקשר המיירי. הפועל צר"ח מציין בלשון המקרא השמעת קול תרועה בעת קרב (ראו להלן), אבל התיאור 'בקול רנה' מקרב אל הדעת כי הגרסה המקורית הייתה 'הִבְעֵנָה' (כגרסת דף יט וכ"ב), ויש לפרשה מן בו"ע הארמי שהוא תרגום הקבוע של הפעלים העבריים צה"ל וגי"ל.¹⁰⁴ אבל כיוון שהשיר נשזר לאחר שני שירים המהללים את גבורת האל

102 עם זאת, את קטע השיר המובא בשמואל א' יח, ו-ז מקובל למיין בין שאר שירי ניצחון, ולא ראיתי שניתנה הדעת לזיקתו לסוגה הרחבה יותר של שירי מלחמה. ראו למשל O. Eissfeldt, *The Old Testament: An Introduction* (translator: P. R. Acrotyd), Oxford 1965, pp. 99–101

103 בשל קיטוע הטקסט בטוריו האחרונים אין לדעת בוודאות אם הניצחון שהנמענות בשיר שלפנינו מהללות הוא של האל או של ישראל. כיוון שיחידת השיר שובצה ברצף קטעים המהללים את גבורת האל הלוחם, האפשרות הראשונה אולי מסתברת יותר, אך אינה מתחייבת מן הקטע גופו. גם והותם המדויקת של האויבים הנרמזים בטור ד אינה ידועה בשל הפגימה שחלה בשורה זו בכל כתבי-היד. ידין, מגילת המלחמה, עמ' 332–333, 362–364, השלים 'הכתיאים', אך באותה מידה אפשר להשלים 'ורדינה במלכות [הגוים]' (השוו יחזקאל כט, טו) או כיוצא בזה. מכל מקום כוונת הכתוב שישראל ישעבדו את אויביהם (השוו ישעיה יד, ב; מא, ב; תהילים קי, ב). מבחינה תחבירית אפשר שטור ה (שרובו אבד) פתח את המשפט הנחתם בטור שלאחריו.

J. Carmignac, *La règle de la guerre des fils de lumière contre les fils de ténèbres*, 104 Paris 1958, p. 261; M. Kister, 'Some Notes on Biblical Expressions and Allusions and the Lexicography of Ben Sira', T. Muraoka and J. F. Elwolde (eds.), *Sirach, Scrolls, and Sages* [STDJ 33], Leiden 1999, pp. 160–187, at p. 163

הלוחם, ואחד מהם אף פונה אליו בתואר 'גיבור', עֶבֶד הטקסט לפי הכתובים: 'ה' פִּגְבוֹר יֵצֵא [...] יִרְיֵעַ אֶף יִצְרִיחַ, עַל אֲבִיו יִתְגַּבֵּר' (ישעיה מב, יג), 'קול יום ה': מֵר צִרְחַ שֶׁם גִּבּוֹר' (צפניה א, יד).¹⁰⁵

(2) בדף יב הומרה הצורה 'למלכות' בשם הפועל 'למלוך'. בהקשר המיידני (וישראל למלוך עולמים) משמש שם הפועל תחליף לפועל נוטה ושיעורו: 'ימלוך', בדומה לשימוש המצוי בשיר הראשון: 'ופרשיננו כעננים וכעבי טל לכסות (=יכסו) ארץ' (דף יב, שורה 9).¹⁰⁶ המניע לחילוף הגרסה הוא הרמוניזציה לכתוב קודם באותו דף עצמו: 'וברית שלומכה חרתה למו בחרט חיים למלוך עוליהם| ככול מועדי עולמים' (דף יב, שורה 3), ויושם לב כי שני הכתובים דומים זה לזה גם מצד השימוש ב'עולמים'.¹⁰⁷

על סמך השיקולים האלה אפשר לשחזר במידה רבה, גם אם לא שלמה, את נוסחו המקורי של השיר הרביעי:

105 אשל ואשל, מהדרורות, מסכימים שגרסת דף יב משנית, אבל נימוקם שונה: הם למדים זאת מן החילוף בישעיה מב, יא בין נוסח המסורה 'יצוחו' למגילה 1QIsa^a 'יצרחו', שגרסתה נראית משנית שם. הסבר אחר הציעה ישי, טור יט, עמ' 186: 'המילה צרחנה מבטאת עצמה רבה יותר מאשר המילה הבענה, וסביר שהוחלפה בידי המעתיק של טור יב כדי להעצים את הקריאה שישמיעו "בנות עמי"'. הן נקראות לשאוג, לצווח ולפרסם ברבים את ניצחון אלוהי ישראל' (וכך כבר במאמרה תפילות, עמ' 140-141). אך כרוב הפרשנים היא גוזרת את 'הבענה' מן נב"ע העברי (ולא מן ב"ע הארמי). גם וי, דגם, עמ' 267, מפרש כך את הפועל 'הבענה', ופירושו להתחלפות הגרסאות זו בזו פונה לנתיב תאולוגי דחוק עוד יותר: לטענתו, העדיף המעבד (שעבודתו ניכרת, לדעת וי, בדף יט דווקא) להימנע מן צר"ח, כיוון שבישעיה מב, יג נושא הפועל 'הצריח' הוא האל, ולפיכך אין הוא מתאים לשמש נשוא של 'בנות עמי'; הוא החליפו בנב"ע, הנקוט בתהילים קיט, קעא ובתהילים קמה, ז לציון אמירת שבחו של האל.

106 זו תופעה מצויה בתחביר הפועל האופייני לעברית של ימי הבית השני בכלל ובלשון המגילות בפרט. ראו קימרון, דקדוק, עמ' 382-392, סעיף H1.6.

107 לדעת ישי, תפילות, עמ' 141, הסופר של דף יב 'תיקן במכוון את הביטוי כדי שהרעיון יהיה חד-משמעי, ולכן כתב "וישראל למלוך עולמים", היינו "ישראל ימלוך לעולמים", כלומר קיומו מובטח לנצח, ואילו המלכות ביקום לעולמים היא של אלוהי ישראל. גם השינוי הזה מצביע על עיבוד רעיוני מכוון [...] מתוך השקפה תאולוגית, שבאה לומר שהמלכות לעולמים ביקום היא לאל, ולא לישראל' (השוו ישי, טור יט, עמ' 186-187). וי, דגם, עמ' 267, פטר עצמו מן הדיון בקביעה השרירותית שההבדל בין הגרסאות 'חסר חשיבות מבחינה סמנטית' (semantically insignificant).

מקצבו	הטקסט
— —	א בנות עמי
— — —	ב הבענה ¹⁰⁸ בקול רנה
— — —	ג עדינה עדי כבוד
[—] —	ד ורדינה במלכות [הגוים]
— [—] —	ה [כי...] למחניכה
— — —	ו וישראל למלכות ¹⁰⁹ עולמים

לפנינו שיר קצר, אך בעל מבנה מכולכל היטב. הוא בן שלושה חלקי משנה, המשתנים זה מזה באורכם: בראשו ניצב חד־טור הכולל את לשון הפנייה לבנות ישראל (טור א), גופו בטורים ב-ד הוא תלת־טור המזמן את הנמענות לחוג את הניצחון, וחתירתו בטורים ה-ו היא דו־טור המספק הנמקה תאולוגית לניצחון, הווה אומר: בחירת האל בישראל. מבנה זה מייצר בעילות יחידה ריתמית קומפקטית: מפתיחה קצרצרה בטור יחיד מתפתח השיר בזריות אל הרחבה בת שלושה טורים, ואז הוא מתנקז אל סיכום קולע בשני טורי סיום. ההבחנה המבנית בין הפתיחה הקצרה לפיתוח בגוף השיר מקוימת גם ברמה הפרוזודית, במעבר מטור יחיד בן שתי הטעמות לשאר טורי השיר שהם בני שלוש הטעמות.

בחלקי השיר ששרדו אין שום סממן כיתתי. אומנם מבחינה סגנונית מתאפיין השיר בשימוש בצירופי סמיכות המשמשים לשונות הפלגה (טור ג: 'עדי כבוד', טור ו: 'מלכות עולמים'). הצירופים טבועים בחותמם של דגמים מקראיים,¹¹⁰ והם נפוצים ביותר בספרות הכתתית.¹¹¹ ברם הצירופים המסוימים שלפנינו יחידאיים, ואין להם מקבילה מדויקת אף לא באחד מכתבי הכת. זאת ועוד, מבחינה פואטית, השיר מתאפיין בריתמוס קצבי ובמבנה דחוס ומגובש שאינם דומים כלל לריתמוס הרחבות ולגושי הטורים (שלא תמיד מתארגנים למבנים סטרופיים ברורים) האופייניים לחיבוריה השיריים המובהקים של עדת היחד כגון מגילת ההודיות. מבחינה רעיונית, התפקידים שמקצה השיר לנשים אינם מוגבלים לאמירת דברי הלל ושבח (טור ב: 'הבענה בקול רנה') או להתקשטות בתכשיטים (טור ג: 'ועדינה עדי כבוד'), אלא יש ביניהם גם הפעלת כוח שלטוני (טור ד: 'ורדינה במלכות [הגוים]'). ספק בעיניי אם

108 הבדל גרסה: 'הבענה' בכ"י ב ובדף יט כנגד 'צרחנה' בדף יב.

109 הבדל גרסה: 'למלכות' בכ"י ב ובדף יט כנגד 'למלוך' בדף יב.

110 השוו 'יִכְסָא קְבוֹד יִנְחָלִם' (שמואל א' ב, ח), 'מְלָכוֹת כָּל עַלְמִים' (תהילים קמה, ג).

111 השוו למשל 'שִׁמְחַת עוֹלָמִים כְּחֵי נֹצֵחַ וְכִלְיִל כְּבוֹד עִם מֵדַת הָרַר בְּאוֹר עוֹלָמִים' (סוך היחד ד 7-8), 'ואנו עם [עולום] וכרית [כרתה] לאבותינו ותקימה לזרעם למועודי עולמים, ובכול תעודות כבודכה היה זכר [...] (מגילת המלחמה יג 7-8).

תפיסת העולם המשוקעת באמירה מעין זו תואמת את האווירה המיזוגנית השוררת בדרך כלל בכתבי העדה.

בד בבד אין לטעות בשיר ולראות בו קטע קדמון שרק במקרה תועד במקור מאוחר, כי למרות היקפו המוגבל ניכרים בו סממני לשון בני תקופת הבית השני: הצורות 'מלכות' ו'עולמים' (במובן 'נצח'), וכן השימוש בשאילה ארמית כה מובהקת כפועל בו"ע. השיר הרביעי הוא אפוא חיבור ספרותי בן הזמן, אך אין סיבה להניח שהוא דווקא כיתתי במוצאו. אין בשיר שום רמז קונקרטי להקשר ההיסטורי של חיבורו, אך מבחינה תמטית יש אולי בסיס מה להשערה שיש לחפש הקשר זה בזיקה לשלטון החשמנאים. לא זו בלבד שהשיר מפאר ניצחון צבאי (אולי על הגויים), אלא שהוא מדגיש את בחירת ישראל ואף מניח שהיא בלתי מותנית ותתיקיים לנצח. תכונות אלו עשויות להלום שיר שנועד לציין את ניצחונותיהם של בני השושלת החשמנאית על אויביהם הנוכריים, ובמקרה כזה יש לשער שהקשר חיבורו של השיר הוא הקשר תעמולתי. ושוב יכול השיר להתאים, מצד רקעו ההיסטורי, הן לימי יוחנן הורקנוס הראשון הן לימי בנו אלכסנדר ינאי. ברם אלה הם שיקולים נסיבתיים בלבד, ועל כן אין בהם כדי להכריע. יש בכוחם רק ללמד על קיומו האפשרי של הקשר היסטורי לחיבורו של השיר מחוץ לחוגי הכת.

5. שלבי העריכה המשוערים של צרור השירים

מן הדיון דלעיל עולה כי הפסקה השירית הנתונה בדף יב כוללת ארבעה שירים הנחלקים לשתי קבוצות מובחנות: מן הצד האחד ניצב השיר הראשון (יב 7-10א), הקשור בכל נימיו לספרות הכיתתית בכלל ולליטורגיה האסכטולוגית של מגילת המלחמה בפרט, ומצד האחר ניצבים שאר שלושת השירים (יב 10ב-13א; 13ב-15א; 15ב-16), שאם קוראים אותם לגופם מתברר שאין בהם שום ממד ליטורגי ונושבת מהם רוחה של אידאולוגיה כלל-לאומית. שלושת שירי החול הללו מצורפים זה לזה באותו סדר בדיוק בכל עדי הנוסח. ככולם גם ניצב לפנייהם השיר הראשון, שאין להטיל ספק באופיו ה'דתי' הראשוני. בד בבד ברור מן הנוסח המיוצג בדף יט ובכ"י ב שהשירים שובצו בו בהקשר ספרותי שונה מזה הנתון בדף יב, כיוון שלאחר השיר הרביעי באים בשני כתיב-היד הראשונים שרידי טקסט שאינו תואם את מה שעוקב אחריו בדף יב.¹¹² על כך יש להוסיף שנוסח השירים העולה מרף יט ומכ"י ב נראה מקורי יותר, בעוד הנוסח המשתקף בדף יב משקף הרחבות ושינויים

112 הנגידו את דף יב, שורה 17 עם דף יט, שורה 9; כ"י ב, שורה 8 ואילך (ראו בנספח להלן,

שהם פרי הרמוניזציות לכתובים אחרים במגילת המלחמה, ומכאן שהוא מבטא מאמץ שיטתי להתאים את השירים להקשרו הרחב של החיבור שהם שובצו בו.¹¹³ עובדות אלו פותחות פתח לאפשרות ששירי החול לא צורפו זה לזה לראשונה עם שיבוצם במגילת המלחמה אלא נקלטו בה כשהם מקובצים בצרור אחד וברצף נתון. לדעתי, ההבדלים הפואטיים שתוארו לעיל מלמדים שלכל שיר הייתה במקורו עמידה עצמאית, אבל מסתבר ששלושת שירי החול שולבו לקומפוזיציה אחת רצופה בשלב עריכתי הקודם לזה המתועד בעדי הנוסח שבידנו. הגיונה הפנימי של קומפוזיציה זו הוא מעין־נרטיבי, והוא מגולל שלושה שלבים בקורות הניצחון: השיר השני מעודד את הגיבור לנצח את אויביו ולממש את ניצחונם בלקיחת שלל, השיר השלישי פונה אל ירושלים לקלוט את השלל ואת מנחת המנוצחים, והשיר הרביעי מזרז את בנות ציון לחגוג את הניצחון בקנה מידה לאומי. אין כל סימן שמעשה העריכה בשלב זה חרג מעצם סידורם של השירים בזה אחר זה; ביחוד בולט לעין היעדרה המוחלט של חזרה על מילות מפתח שיכלו להשתבץ בגבולות השירים וכך לקשור אותם זה לזה.¹¹⁴

האם שלב עריכה זה נעשה (עדיין) בזיקה לתעמולת החצר החשמונאית, ואולי אפילו במרחק לא רב משלב יצירתם המקורית? או שמא הוא כבר משקף רובד חדש בתולדות התקבלותם של השירים – רובד המותיר מאחוריו את ייעודם המקורי לקלס את הישגי השליטים, מעניק להם פירוש חדש ותאולוגי באופיו, ומכניס אותם בטרקלינו של עולם התפילה? אין בידנו שום תיעוד ישיר לשלב ספרותי זה, אך שני שיקולים עקיפים רומזים ששלב זה אכן חל במנותק מהתהוותם ומייעודם המקורי של השירים.

(א) השיקול הראשון נשען על אנלוגיה לחיבור ספרותי אחר. צירוף השירים זה לזה מבליט ומשרשר שלושה מוטיבים עיקריים שבמקורם השתייכו לשירים

113 לאחר שהשלמתי את עיקר כתיבתו של מחקר זה ראיתי כי בהצעת הסבר זה קדמה לי ונונן, מסורות המלחמה, עמ' 105-114. אך היא בדרך כלל מציינת אותו בהיסוס, כאחת האפשרויות לביאור הבדלי הנוסח, ורק בסיכום ניתוחה (עמ' 115) חוזרה וציינה אותו ביתר ביטחון כהסבר עיקרי (אם כי, כמדומה, בעיקר מתוך חוסר התלהבות מן החלופות).

114 ניסיון כמעט יחיד להשתמש בטכניקה זו עולה אך ורק בשלב עריכתי מאוחר יותר, הווה אומר עם קליטתו של צרור שירי החול במגילת המלחמה. כזכור, בנוסח דף יב נוסף בשיר השלישי טור שיר שלם (טור ב: 'הופיעי ברנות ירושלים'), המטרים מילת מפתח שתשוב גם בשיר הרביעי במיקום מקביל (טור ב: 'הבענה בקול רנה'). ואולם כפי שכבר ראינו, עיקר טעמו של שיבוץ הטור בשיר השלישי הוא אזכור מפורש של שם העיר ירושלים – בהתאמה למגמת ההרמוניזציה לכתובים אחרים במגילת המלחמה המבארת את כל גרסאותיו הייחודיות של דף יב – ותגבור הקישוריות בין השירים אינו אלא אפקט משני של מעשה העריכה בשלב מאוחר זה.

נפרדים: [א] הניצחון על הגויים והפגנת כוח הזרוע (בשיר השני), [ב] הפיכת ירושלים לטבור העולם (בשיר השלישי), [ג] העדת הציבור בנצח ישראל (בשיר הרביעי). והנה תלכיד כמעט זהה של מוטיבים מתגלה בתפילת בן סירא שכבר נזכרה לעיל (בן סירא לו [לג] 1-22 [כ"י ב:]). [א] היא פותחת בקריאה לאל להושיע את ישראל מן הגויים,¹¹⁵ ואף מעודדת אותו להפגין את כוח זרועו;¹¹⁶ [ב] בהמשך היא מפנה את מבטה לירושלים ומזרות את האל לייחד אותה;¹¹⁷ [ג] ולכסוף היא מדגישה את מוטיב העדות הציבורית,¹¹⁸ המכוונת להפיץ את בשורת נצחיותו של אל ישראל.¹¹⁹ זאת ועוד, תפילת בן סירא מגלה דמיון רטורי רב לצרור שירי החול בעיצובה הדיסקורסיבי: צורת הציווי פותחת רבים מטוריהם של שלושת השירים, והיא למעשה צורת הפועל השלטת בהם, והוא הדין ברוב טוריה של תפילת בן סירא. כיוון שתפילה זו כלולה בספר בן סירא, שהתחבר במחצית הראשונה של המאה השנייה לפנה"ס, חזקה עליה שהיא קדם-חשמונאית. קרוב אפוא אל הדעת שצירוף שירי החול זה לזה, ודווקא בסדרם הנוכחי, הושפע מקיומו של דגם תפילה המבליט במיוחד את המוטיבים הנוכחים. במילים אחרות, הגיונה הפנימי של הקומפוזיציה, הנרטיבי במראהו החיצוני, מסגיר רקע ליטורגי; צירוף השירים נועד מלכתחילה להתאימם לדגם נתון של תפילה, שכבר היו לו מהלכים בעולמם הדתי של בני התקופה.¹²⁰ יוצא אפוא שכבר בשלב זה התפרשה מחדש דמות הגיבור המתואר בשיר השני,

115 פס' 2-1: 'הושיענו אלהי הכל // ושים פחדך על כל הגוים'.

116 פס' 7-9: 'הארר יד ואמץ זרוע וימין / הער אף ושפוך חמה // והכניע צורן והדוף אויב'.

117 פס' 18-19: 'רחם על קרית קדשך // ירושלים מכון שבתוך / מלא ציון את הודך // ומכבודך את היכלך'.

118 פס' 20-21: 'תן עדות למראש מעשיך [...] ונביאיך יִאֱמִינו'.

119 פס' 22: 'יידעו וי'א: ויראון כל אפסי ארץ / כי אתה אל עולם'.

120 לתפילת בן סירא – או דגם התפילה שביסודה – נודעה השפעה נרחבת, שאינה מוגבלת למקרה הנדון כאן. דוגמה מפורסמת באה מתפילת העמידה שבפי חכמים: יש מגעים מילוליים מובהקים ביותר בין ברכת 'בונה ירושלים' (רחם יי אלהינו ברחמיך הרבים על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל היכלך ועל מעונך, וכו') לבין תפילת בן סירא: 'רחם על עם נקרא בשמך, ישראל בכור כיניתי / רחם על קרית קדשך, ירושלים מכון שבתוך / מלא ציון את הודך (בגיליון: מהדריך), ומכבודך את היכלך' (פס' 17-19 [כ"י ב:]), ואף יש בהקבלה זו כדי להאיר את גלגולי הנוסח של ברכה זו ועיבודיה הליטורגיים בארץ ישראל ובבבל. ראו א' ארליך, 'לנוסח הקדום של ברכת "בונה ירושלים" ו"ברכת דוד" בתפילה', פעמים 78 (תשנ"ט), עמ' 16-43, בייחוד עמ' 29-30; הנ"ל, תפילת העמידה של ימות החול: נוסחי הסידורים בגניזה הקהירית, שורשיהם ותולדותיהם, ירושלים תשע"ג, עמ' 189-200, בייחוד עמ' 192 (לשון הברכה צוטטה לעיל לפי הנוסח המכונה אצל ארליך 'ענף א' של מנהג ארץ ישראל, ובחלק הרלוונטי לענייננו הוא קרוב ביותר ל'ענף ב' של מנהג בבל).

הועתקה מן השליט החשמונאי אל האל, וכך הפכה את הקומפוזיציה כולה למזמור תפילה. אין לדעת באיזה הקשר בדיוק חל השינוי המכריע הזה בהבנת השירים, אבל ראוי לזכור ששליטי בית חשמונאי שימשו גם ככהונה הגדולה. ייתכן כי בהקשר זה של עירוב מוסדי בין תפקידי החול והקודש מצאו את דרכם חומרים ספרותיים, שהופקו בחצר המלך, אל חצר המקדש.

(ב) השיקול השני נסיבתו: לו היו השירים עדיין מזוהים עם ייעודם המקורי וקוראיהם היו מודעים לכונתם לפאר את ניצחונות החשמונאים, כיצד הרשו לעצמם סופרי הכת להשתמש בהם במשמעות כה שונה? תמיהה זו גדולה במיוחד אם הגיבור המתואר בשיר השני הוא יוחנן הורקנוס, שהיה נתעב בעיני הכת. אך היא תקפה גם אם הגיבור הוא אלכסנדר ינאי, שאף כי לא עורר רגשות כה שליליים בקרב בני הכת, עדיין הייתה דמותו שנויה מאוד במחלוקת. כנגד זאת, אם צרור השירים כבר נתפס כקומפוזיציה ליטורגית אחת עוד לפני שנקלט בספרות הכת, קל יותר להבין כיצד מצא לבסוף את מקומו במגילת המלחמה ובהמשך לתפילה אחרת לאל. כאמור, שני השיקולים עקיפים, ואין באף אחד מהם כדי להכריע את הכף לכאן או לכאן. אך בהצטרפם זה לזה יש בהם לכל הפחות כדי לרמוז כי שלושת שירי החול צורפו זה לזה בשלב מוקדם למדי, והעמידו קומפוזיציה רצופה שהם התפרשו בה מחדש ונתפסו כחלקי תפילה לאל. יש לשוב ולהדגיש כי שלב זה אינו מתועד ישירות בעדי הנוסח שבידנו, ושחזורו תלוי כולו בשיקולים מסברה. אך יתרונו שהוא מבוסס על תכונותיהם הספרותיות של השירים שבעין, והוא מבאר בהנחה אחת ארבע תופעות שאחרת אינן מתיישבות זו עם זו: אופיים ה'חילוני' המשותף, היעדרם המפתיע של לשונות קישור בין השירים, הדמיון במארג המוטיבים בין מכלול השירים לתפילת בן סירא, ולבסוף יציבותו של רצף השירים במכלול לפי כל עדי הנוסח.

ניתוח גרסותיהם של עדי הנוסח מכאן מרמז על שני שלבים נוספים בהתקבלות צרור השירים: תחילה העמידו בראשו את השיר הראשון (המיוצג בכל שלושת העדים), ולאחר מכן הותאם הצרור המורחב בן ארבעת השירים להקשרו הרחב במגילת המלחמה (שלב המיוצג בנוסחו המורחב של דף יב בלבד). השלב המאוחר חל בוודאי בעולמה של הספרות הכיתתית, כפי שמעידות ההרמוניזציות לכתוביה של מגילת המלחמה ובייחוד התוספות לשיר הראשון המשקפות את האידאולוגיה הכיתתית. כנגד זאת, קשה יותר להכריע אם השלב המוקדם יותר חל גם הוא עם קליטת השירים בספרות הכת, או שמא גם הוא קודם לכך וכבר נכלל בצרור שהגיע לידי סופרי הכת מן המוכן. שאלה זו תלויה בהבנת היחס בין הנוסחים השונים של השיר הראשון, אלא שאנו מנועים מלהעריכו לדיוקו בשל העובדה שדף יט וכ"י

ב לא נשמרו בטוריו הראשונים של השיר.¹²¹ מי שבחר להקדים את השיר הראשון לצרור השירים המגובש נתן ביטוי לתפיסה שאלה הם שירי קודש ולא שירי חול. בד בכד, אפשר שמעשה זה נועד להתמודד עם קושי פרשני ספציפי יותר, הגלום בכיטוי 'איש כבוד' הנקוט בשיר השני. כפי שצוין לעיל (סעיף 2.1 ועמ' 820-821), תואר זה אינו הולם כלל את האל, והוא סימן מובהק לייעודו המקורי וה'חילוני' של השיר. העורך שהקדים את השיר הראשון לא ההין לשלוח יד בתואר זה, שהוא ראה בו כינוי לאל, אך פתר את הקושי בדרך עקיפה, בהקדימו תרופה למכה. הרי השיר הראשון מתאר את האל בכינוי 'מלך הכבוד' (המקוים הן בדף יב הן בדף יט), השאול מן הספרות המזמורית (תהילים כד, ז-י). כך הוקחה עוקץ הכינוי החרגי שבשיר השני: כיוון שהקורא מגיע אליו לאחר שכבר נתקל ב'מלך הכבוד', יוצא שהביטוי הראשון קובע את הבנת האחרון.¹²²

אם כן, אפשר לשחזר תהליך בן חמישה שלבים עיקריים בתולדות השירים הנדונים כאן: [א] שלושת שירי החול התחברו בנפרד, כל אחד בהקשרו. השיר השני כנראה התחבר במסגרת תעמולת החצר החשמונאית, ואפשר – אם כי אין ודאות בכך – שזה גם מוצאם של השיר השלישי והרביעי. [ב] שלושת השירים צורפו זה לזה והפכו לחלקי משנה של מזמור תפילה שבח האל. אין לדעת באיזה הקשר

121 ראו לעיל (סעיף 1.1 ועמ' 810-813), ובייחוד עמ' 812-813 הערה 36.

122 אפשר שהסבר דומה מבאר את הבדל הנוסח הבולט ביותר בשיר הראשון, הלא הוא התוספת של צמד טורים בדף יב, הנעדר במפגיע מן הנוסח הקצר יותר של דף יט (שבו השיר עובר ישירות מטור 1 לטור ט): 'גבורים וצבא מלאכים בפקודינו / וגבור המלחמה] בעדתנו' (טורים ז-ח). תוספת זו מייחדת את הכינוי 'גבור' לבני העולם של מעלה, האל עצמו ומלאכיו, וכך היא מטרימה את הכינוי 'גבור', הנקוט בראש השיר השני, וקובעת מראש את הבנתו כתואר לאל. לצד זאת, גם בעניין זה אפשר לזהות את מגמת ההרמוניזציה השלטת בגרסותיו הייחודיות של דף יב: הרי כבר בפסקה הבאה בו לאחר הפסקה השירית מופיע הצירוף 'גבורי המלחמה' (יב 17). וכן מתבקש להשוות את כינוי האל 'גבור המלחמה' לנוסחה ליטורגית החוזרת ברברי הכולן בדף יא: 'לכה המלחמה' (שורות 1, 2, ובמיוחד 4: 'לכה המלחמה ומאתכה הגבורה'). לבסוף, אין להסיח את הלב מתואר המלאכים [גבורי אלים מתאזרים למלחמה] (טו 14), ואף לא מן ההוראה 'ועל חצוצרות החללים יכתובו: גבורת אל במלחמה להפיל כול חללי מעל' (ג 8). על כך יש להוסיף כי הביטוי 'צבא מלאכים' (הנקוט בטור ז שנוסף בדף יב) קושר את השיר הראשון להקשר הנתון בדף יב עצמו, בפסקה הקודמת לפסקה השירית: 'כיא רוב קדושים לכה בשמים, וצבאות מלאכים בזבול קודשכה להלל אמת/כה' (יב 1), ובהיגד השלם 'צבא מלאכים בפקודינו' מהדהד האמור בסמוך: 'ולפקוד צבאות] בחיריכה לאלפיהם ולרבוותאם יחד עם קדושיכה' (יב 4). משום מה התעלם וי (דגם, עמ' 267-268) מכל הנתונים האלה; הוא קובע כדרכו שגרסתו הקצרה של דף יט משנית, והיא פרי קיצור מכוון של התקבולות ('reducing the parallelism') הנקוטות בנוסח הארוך של דף יב.

חלה התפתחות זו, אך לא מן הנמנע שאירעה במקדש שבשליטת החשמונאים. [ג] לתפילה הוקדם השיר הראשון, המתייחס במפורש לאל, ואופיו המזמורי מבהיר את מסגרת המשמעות החדשה שהוקנתה לצרור השירים. [ד] צרור השירים נקלט, על קרבו ועל כרעיו, בספרות המלחמה הכיתתית, והשתבץ בה בתיאור מסכת התפילות שישאו הכוהנים במהלך המערכה הממושכת בין בני האור לבני החושך (כך כבר לפי הנוסח הקצר של דף יט וכ"י ב). [ה] לבסוף נעשה ניסיון שיטתי להתאים את נוסח הטקסט להקשרו הספרותי החדש שבמגילת המלחמה באמצעות הרמוניזציות לכתובים אחרים בחיבור הערוך (כמשתקף בנוסח הארוך של דף יב).¹²³

הצגה זו של שלבי העריכה היא כמובן פישוט סכמטי של תהליכי יצירה והתקבלות מורכבים למדי. אין אנו יודעים מה היה מרחק הזמן בין שלב לשלב, ואפשר גם שבמציאות שלבים שונים חפפו בזמן זה לזה, או שבאו בסדר אחר מן המוצע. ברם יש בהצגה זו כדי להמחיש את העיקרון שהטקסטים הנתונים בעין הם בבחינת קצה קרחון, תוצר של התפתחות ספרותית ופרשנית מורגת, ואין להבינם לאשורם בלא ניסיון להבקייע אל שלביהם המוקדמים. מטבע הדברים, כל ניסיון להבנה היסטורית – ביחוד של מקורות קדמונים – מיוסד על השערות, ואין ביטחון בכל פרטי השחזור הביקורתי. אך הוא לפחות מנסה להתמודד עם מורכבותה של המציאות התרבותית בעת העתיקה, אשר רק שמץ ממנה נחשף לעינינו במגילות מפוררות, שקטעייהן שרדו בדרך מקרה בלבד.

123 מגמתו של דף יב להתאים את נוסח השירים לשאר מגילת המלחמה באה לידי ביטוי גם בהאחדת הכתיב הניכרת בו, בעיקר בצורות הכתיב השונות של הכינוי החבור לנוכח (לעיל, עמ' 815, הערות 42, 43, 46). הכינוי נכתב לעיתים מלא ("כה") ולעיתים חסר ("ך") בדף יט ובכ"י ב, ואילו הכתיב המלא הוחל בשיטתיות בדף יב, בהתאם לשיטה הנוהגת במגילת המלחמה בכללותה (ובאמת אין במגילה כתיבים חסרים של צורה זו מחוץ לדף יט). לא מן הנמנע שתערוכת הכתיבים האופיינית לנוסח הקצר משקפת שלב ביניים בתולדות השירים, ובמקורם אולי נכתבו בשיטתיות ככתיב החסר, הקרוב למצוי בעברית המקראית לפי הנוסח הקדם-מסורתי. ישי, תפילות, עמ' 141-143, רואה בתפרושת הכתיבים השונים הוכחה שנוסח דף יט וכ"י ב מגלה העדפה לצורות מקראיות (השוו ישי, טור יט, עמ' 184-185), אבל אני מעדיף שלא להשליך מושג בתר-קנוני על תקופה כה קדומה. מסתבר יותר בעיניי, כאמור, שהכתיבים החסרים (וכן הכתיב 'גוים' כנגד 'גואים' בדף יב) קרובים יותר לנוסח המקורי, ואילו הנוסחים שבידנו משקפים את מילויים ההדרגתי במהלך מסירתו של צרור השירים הנדון כאן.

ז. השלכות

אם יש ממש בהשערתי שהשיר השני מוסב על דמותו של אחד משליטי בית חשמונאי, ייה זה זה יוחנן הורקנוס הראשון או אלכסנדר ינאי, מסתבר שלפנינו דוגמה לשאיבתה של מגילת המלחמה לא רק ממקורות ספרותיים קודמים ועצמאיים אלא אף קדם-כיתתיים במוצאם. השערה זו גם עשויה לבאר כיצד זה שדווקא שירים אלה זכו להשתמר, אם כי בשימוש משני: אף שהשירים הללו אינם תפילות ולא נועדו מלכתחילה לשימוש ליטורגי, הם ככל זאת שירים שנוצרו בהקשר ממסדי, ועל כן היו מנגנונים חברתיים שעודדו את העתקתם והפצתם.

ראוי להזכיר כי השערה דומה במקצת הוצעה במחקר לגבי סוג ספרותי אחר המיוצג במגילת המלחמה – התיאורים הטקטיים של כלי נשק ומהלכי קרבות, שיש להם קווי דמיון מובהקים לספרי הדרכה צבאיים המוכרים לנו מן העולם ההלניסטי והרומי, ואפשר אפוא ששאבו מתוך מקורות ספרותיים אלה או מעין אלה, בין במישרין בין בעקיפין.¹²⁴ אומנם הכרעה בסוגיה זו סבוכה מאוד, כיוון שהיא כרוכה בסוגיות משיקות: מצד אחד – ניתוח מכלול ההיבטים הצבאיים של מגילת המלחמה, לרבות שאלת מקורותיהם האפשריים של נתונים טקטיים והרקע ההיסטורי המשתקף בהם,¹²⁵ ומצד אחר – אופיים הספרותי, תכליתם, שימושיהם

124 זכות ראשונים על השערה זו עומדת לקתלין אטקינסון: K. M. T. Atkinson, 'The Historical Setting of the "War of the Sons of Light and the Sons of Darkness"', *Bulletin of the John Rylands Library* 40.2 (1958), pp. 272–297. אומנם היא כרכה השערה זו בסברות נוספות, ומסופקות יותר, לגבי מוצא המגילה ביהדות מצרים. דוהיים השווה השוואה שיטתית יותר בין חיבורי הטקטיקנים היווניים והרומיים למגילת המלחמה: J. Duhaime, 'The War Scroll from Qumran and the Greco-Roman Tactical Treatises', *Revue de Qumran* 13 (1988), pp. 133–151. הוא נזהר והגביל עצמו לניתוח הדמיון הז'נרי בין המקורות (בלא לדון באפשרות של תלות ספרותית), והסיק כי לו היו הטקטיקנים קוראים את התיאורים הטקטיים במגילה, המרוכזים ברובם בדפים ב-ט, הם היו רואים בהם חיבור מאותו סוג ספרותי שהם עצמם חיברו (בניגוד למגילה השלמה, המשקעת תיאורים אלה בהקשר דתי ואפוקליפטי שהוא זר לגמרי לכתבי הטקטיקנים).

125 עניין זה נדון רבות בשל השלכותיו על תיארוך החיבור, וכבר ידיו, מגילת המלחמה, הקדיש לו תשומת לב מפורטת ביותר. הוא סבר כי יש בתיאורים הטקטיים יסודות רומיים המהיבים לתארוך את חיבור המגילה לתקופה שלאחר הכיבוש הרומי של יהודה. לדעת בר-כוכבא ('הקרב בין תלמי לתירוס לאלכסנדר ינאי בבקעת הירדן ושאלת זמנה של מגילת מלחמת בני אור', קתדרה 93 [תש"ס], עמ' 7–56) אפשר להראות כי היסודות הרומיים נקלטו למעשה כבר בימי אלכסנדר ינאי, בעיצומה של התקופה החשמונאית. לאחרונה שב ונסקר הנושא בידי שצמן ('שצמן, 'מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים', מגילות קומראן: מבואות ומחקרים, א-ב, בעריכת מ' קיסטר, ירושלים תשס"ט, כרך ב, עמ' 341–383), ושם

ותפוצתם של ספרי הטקטיקה התאורטיים ומקורות הדומים להם בעניינם בעולם ההלניסטי-הרומי.¹²⁶ דיון מלא בנושאים אלה חורג בהרבה מענייננו, וממילא אין אני בר-סמכא לחרוץ בהם משפט. לצרכינו די בעמידה על הייחוד הספרותי והסגנוני של התיאורים הטקטיים במגילה, המרמז על שאיבתם ממקורות שונים מאלה של שאר החומרים ששולבו בה. ואם יש אמת בהשערה שחיבורים הדומים בצורה זו או אחרת לספרי טקטיקה הלניסטיים (או אולי עיבוד חשמונאי של חיבורים כאלה) היו בין מקורותיה הספרותיים של מגילת המלחמה, הרי גם במקרה זה לפנינו סיגול של חומר 'חילוני' – ואפילו לא דווקא יהודי במקורו – למסגרת הספרותית החדשה של מגילת המלחמה, המקנה לו משמעות דתית במסגרת של תפיסת עולם אפוקליפטית. מה אפשר ללמוד מן השירים שנדונו כאן על ההקשר התרבותי שנוצרו בו? מאפייניהם משקפים פואטיקה בשלה, המבוססת על בינוי מחושב וזהיר של השיר מצד תיאום האמצעים הרטוריים, מכלול המבנה הארכיטקטוני ועושר המרקם הפרוזודי. תכונות כאלו אינן נקנות במשיכה; הן תוצר של התפתחות ממושכת, התלויה מצידה בניסיון מצטבר של כלל המערכת הספרותית, ובלמידה זהירה וקפדנית של מופתים קודמים בכלל ושל ספרי המקרא בפרט. זוהי שירה השואבת בשפע ממעיינות היצירה הקדומה יותר, אבל היא לוקחת חירות לעצמה להקנות פונקציות חדשות לדגמים ישנים, ואף אין היא נרתעת מלעצב דגמים חדשים. זוהי שירה שלשונה וסגנונה צומחים מקרקע הספרות המקראית, אבל היא יוצקת אותם לתוך תבניות פרוזודיות סדורות יותר. מודעותה הלשונית ורגישותה המבנית משקפות אסתטיקה מסוג שאפשר לכנות (כינוי אנכרוניסטי) 'אוי-קלאסיקה'. התופעה ניכרת למעשה בהיבטים נוספים ומגוונים של מבעי התרבות כפי שטופחה בידי החצר החשמונאית, כגון השימוש בכתב העברי הקדום במטבעות השליטים מבית חשמונאי (והדברים ידועים).

צוינה בפירוט ספרות נוספת. שצמן מדגיש, כפי שעשה בפרסומים קודמים, כי החיבור משקף מוזגה אקלקטית של פרטים שנלקחו ממקורות שונים – מקראיים, הלניסטיים, חשמונאיים, רומיים – לצד פרטים דמיוניים המושפעים מהשקפות תאולוגיות (וזה תכונה שהבליט גם בריכוכבא). עם זאת הוא סבור כי מבחינה היסטורית לא יכול היה החיבור להיכתב לפני כיבוש יהודה בידי הרומאים.

126 יצוין כי מלבד ספרי הטקטיקה יש מקורות נוספים מן התקופה ההלניסטית-הרומית הדנים בענייני צבא ומגלים קווי דמיון לתיאורים הנדונים שבמגילת המלחמה. ראו S. Weitzman, 'Warring against Terror: The War Scroll and the Mobilization of Emotion', *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period* 40.2 (2009), pp. 213–241

מבחינה רעיונית, זוהי שירה המעורה בהוויות החיים. מבטה אינו נשוא השמימה, אין היא מפגינה התעניינות מיוחדת במעשי המלאכים, או מהרהרת בחוקיות הקוסמית המושלת במישורי הקיום השונים. מוקד התעניינותה הוא הפעילות האנושית במציאות המדינית והכלכלית, והיא מגויסת להבעת תמיכה בשלטון. מבחינות אלו היא מנוגדת בכל הווייתה לעולמה הרוחני וביטוייה הספרותיים הרגושים של המחשבה הכיתתית הידועה לנו ממגילות קומראן; המחשבה הכיתתית הזאת מיוצגת בשיר הראשון ואף בפסקה הקודמת לו בדף יב של מגילת המלחמה, שכמעט כל פרט בהם מעיד על ריחוקן מן החוש הפנימי לאיזון מבני, למבט ריאליסטי ואף למחויבות האידיאלוגית הספציפית המאפיינים את השיר השני.

ובכל זאת, למרות הניגוד העמוק בין העולמות הספרותיים הללו, שרדו השירים רק בזכות שילובם בתוך חיבור כיתתי מובהק כמגילת המלחמה. מה שהגן על השירים האלה היה דווקא שרשורם בהמשך ישיר לפסקאות שעניינן אחר לחלוטין: השתתפות המלאכים בצבא בני האדם, שיורכב (בבוא העת) מבני הכת ומי שמקבלים את תורתם. כך הועברו השירים בעל כורחם תהליך של תאולוגיזציה, באשר שבחיהם הוסבו למוקד חדש – תיאור דמותו של האל הלוחם וקילוס ניצחונו שהוא ניצחון דרכה של הכת. לצבא בני האור גויסו אפוא לא רק בני העדה מכאן והמלאכים מכאן, אלא גם השירה שנכתבה בשם מתנגדיהם ולמענם.

אם יש ממש במסקנה זו, מסתעפות ממנה כמה וכמה מסקנות משנה. אם נכון זיהוי מוצאו של השיר השני, נתגלתה לנו עדות יקרת ערך על עולמו התרבותי של זרם חברתי והגותי שעד כה לא נודע לנו במישרין אלא במיצוען של לשונות תרגום בלבד. גילוי זה מאיר את יחסם המורכב של משוררים עבריים, בלתי נודעים עד כה, אל מורשת הספרות המקראית. בד בבד ניתן בידנו נתון בעל משמעות לשאלת רקעה ההיסטורי של ספרות המלחמה לנוסחיה. חשובה במיוחד התובנה הספרות הכיתתית לא הייתה מסוגרת בדל"ת אמותיו של עולמה הצר, אלא הייתה פתוחה לקלוט חומרים ספרותיים שהיו להם מהלכים במרחב המפולש של הספרות – וכיחוד השירה – העברית בת התקופה. מסקנה זו מחייבת לשקול מחדש את תוקפה ותועלתה של ההבחנה החדה בין חיבורים כיתתיים לכאלה שאינם כיתתיים, הבחנה שהודגשה מאוד במחקר המגילות. מצד אחד, משאה ומתנה של העדה עם המרחב החברתי הסובב אותה היה מורכב ורב פנים, ואין לצייר את הסתגרותה באופן חד-ממדי ופשטני מדי. מצד אחר, אם בחיבור כיתתי כה מובהק כמגילת המלחמה שוקעו פרגמנטים של ספרות תעמולה חשמונאית, מתברר שיש בכתיבי העדה כדי להאיר היבטים נרחבים יותר של תרבות התקופה ממה שהיה מקובל עד כה.

נספח: עדויות הנוסח

להלן תעתיקים של שלושת הקטעים שצרור השירים הועתק בהם. התעתיקים מבוססים על בדיקה חוזרת של תצלומי הקטעים תוך הסתייעות במהדורות הקיימות. כמקובל בחקר המגילות, סימנים דיאקריטיים מציינים את מצב ההשמרות של סימני הכתב: אות שקריאתה ברורה נכתבת בלא סימון מיוחד; אות שנפגמה אך למרות זאת קריאתה ודאית מסומנת בנקודה עילית (א); ואות שלא שרד ממנה אלא סימן דיו זעיר העשוי להתפרש לכמה פנים מסומנת בעיגולית עילית (א). רווחים שהוספו הותיר במכוון כדי לסמן חלוקה לפסקאות מצוינים במילה הלטינית *vacat* ('רווח'), ואם הרווח קצר יחסית – בקיצור *vac*.

כל שלושת הקטעים נפגמו בידי שיני הזמן, ועל כן מתבקש להשלים בהם את הטקסט שאבד, ככל שהדבר בגדר האפשר. כיוון שדף יב משמר נוסח ארוך יותר מן הנוסח שהועתק בדף יט ובכ"י ב, ראוי להיזהר מהיקש פזיז מדי מנוסח אחד לאחר. למרות זאת, שני הנוסחים קרובים דיים זה לזה כדי שאפשר יהיה להסתייע בשניהם ולשער על יסודם כיצד להשלים את הטקסט שאבד בכל אחד מכתבי-היד. בד בבד יש לזכור כי שום השלמה אינה שווה בערכה לטקסט המתועד בעין, ולכן צוינו כל ההשלמות באות אפורה.

1. דף יב

שוליים עליונים

- 1 כיא רוב קדושים לָכֵּה בשמים וצבאות מלאכים בזבול קודשכה להוֹדִיעַ אמת[כה ובחירי עם קודש
- 2 שמתה לכה בַּיְחֹד ומִסְפָּר שמות כול צבאם אתכה במעון קודשכה ומ[עדני שח]קים בזבול כבודכה
- 3 וחסדי ברכות[עמכה] וברית שלומכה חרתה למו בחרט חיים למלוך ב[תבל] ככול מועדי עולמים
- 4 ולפקוד צְבָאוֹת גְּבוּרֵיכֶם לאלפיהם ולרבואותם יחד עם קדושיכה [וצבא] מלאכיכה לרשות יד
- 5 במלחמה [שפטתה] קמי ארץ בריב משפטיכה ועם בחירי שמים נוֹלְכַתְּהָ] *vacat*
- 6 *vacat*
- 7 ואתה אל נ[] בכבוד מלכותכה ועדת קדושיכה בתוכנו לעזר עולמין[ם] ונִתְּנוּ בֹזֵז לַמַּלְכִים לעג
- 8 וקלס לגבורים כיא קדוש אדוני ומלך הכבוד אתנו עם קדושים גבוֹרִים [וצבא] מלאכים בפקודינו
- 9 וגבור המלח[מה] בערתנו וצבא רוחיו עם צעדינו ופרשינו[ם] עֲנַנִּים וכעבי טל לכסות ארץ
- 10 וכזרם רביבים להשקות משפט לכול צאצאיה קומה גבור שבה שביכה איש כבוד ושול
- 11 שללכה עושי חיל תן ידכה בעורף אויביכה ורגלכה על כמותי חלל מחץ גוים צריכה וחרככה
- 12 תואכל בשר אשמה מלא ארצכה כבוד ונחלתכה ברכה המון מקנה בחלקותיכה ^כ וזהב ואבני
- 13 חפץ בהיכלו[תיכה] ציון שמחי מאדה והופיעי ברנות ירושלים והגלנה כול ערי יהודה פתחי
- 14 שערו[ן]ך תמיד להביא אליך חיל גואים ומלכיהם ישרתוך והשתחוו לך כול מעניך ועפר

מקורות

המלחמה היהודית = יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים ברומאים, תרגמה ל' אולמן, ירושלים תש"ע
 קדמוניות היהודים = יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, א-ג, תרגם ופירש א' שליט, ירושלים תש"ד-תשכ"ג

רשימת הקיצורים

- אילן ונעם, בין יוספוס לחז"ל = ט' אילן, ר' נעם כשיתוף עם מ' בן שחר, ד' ברץ וי' פיש, בין יוספוס לחז"ל, א-ב, ירושלים תשע"ז
- E. and H. Eshel, 'Recensions of the War Scroll', L. H. Schiffman, = מהדורות, E. Tov and J. C. VanderKam (ed.), *The Dead Sea Scrolls Fifty Years after Their Discovery*, Jerusalem 2000, pp. 351–363
- M. Baillet, *Qumrân Grotte 4, III: 4Q482–4Q520* [DJD 7], Oxford = 4 מערה = 4 באייה, 1982, pp. 12–68
- בר-כוכבא, לתולדות כת מדבר יהודה = ב' בר-כוכבא, 'לתולדות כת מדבר יהודה: היחסים עם שליטי המדינה החשמונאית מימי שמעון ועד מות ינאי (143–76 לפני סה"נ)', ציון פד, א (תשע"ט), עמ' 5–57
- P. R. Davies, *IQM, the War Scroll from Qumran: Its Structure = מגילת המלחמה and History* [Biblica et Orientalia 32], Rome 1977
- J. Zhu-En Whee, 'A Model for the Composition and Purpose of Columns XV– = דגם = XIX of the War Scroll (1QM)', *Revue de Qumran* 21.2 [82] (2003), pp. 263–283
- H. M. Vanonen, 'Stable and Fluid War Traditions: Rethinking the = מסורות המלחמה War Texts Material from Qumran', PhD dissertation, University of Helsinki 2017
- ידין, מגילת המלחמה = י' ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך ממגילות מדבר יהודה, ירושלים תשי"ז
- ישי, טור יט = ר' ישי, 'טור יט במגילת המלחמה (1QM)', מגילות ח-ט (תש"ע), עמ' 175–192
 ישי, ספרות המלחמה = ר' ישי, 'ספרות המלחמה בקומראן: כתבי היד 4Q491–4Q496 (מהדורה ופירוש) והשוואתם למגילת המלחמה (1QM)', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2006
- ישי, תפילות = ר' ישי, 'התפילות בספרות המלחמה האסכטולוגית בקומראן', מגילות ה-ו (תשס"ח), עמ' 129–147
- T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain 2009 = מילון = מוראוקה,
 T. Muraoka, *A Greek-Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, = מפתח = מוראוקה,
 Louvain 2010
- משורר, אוצר מטבעות היהודים = י' משורר, אוצר מטבעות היהודים: מימי שלטון פרס ועד מרד בר כוכבא, ירושלים תשנ"ח
- ניצן, תפילת קומראן ושירתה = בלהה ניצן, תפילת קומראן ושירתה (ספריית האנציקלופדיה המקראית, יד), ירושלים תשנ"ז

סוקניק, אוצר המגילות = א"ל סוקניק, אוצר המגילות הגנוזות שבידי האוניברסיטה העברית, ירושלים תשט"ו

E. Qimron, *A Grammar of the Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, Jerusalem = קימרון, דקדוק 2018

קימרון, החיבורים העבריים = א' קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, א-ג, ירושלים תש"ע-תשע"ה

רפפורט, בית חשמונאי = א' רפפורט, בית חשמונאי. עם ישראל בארץ ישראל בימי החשמונאים, ירושלים תשע"ג

E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ* = שירר, תולדות (175 B.C.–A.D. 135), ed. G. Vermes, F. Millar et al., vol. I, Edinburgh 1973

